

**VISOKA POSLOVNA ŠKOLA
STRUKOVNIH STUDIJA
ČAČAK**

DIPLOMSKI RAD

**Nikšicka Župa
regionalno-geografski prikaz**

Mentor: _____
Profesor: _____

Student: _____
Br.Indeksa: _____

S A D R Ź A J:

1. Predgovor.....	3
2. Ime, veličina i položaj	4
3. Fizičko-geografske karakteristike	5
3.1. Geološki sastav	5
3.2. Reljef	8
3.2.1. Formiranje oblika reljefa	8
3.2.2. Formiranje oblika reljefa.....	11
3.2.3. Uticaj glacijacije na izgled reljefa	12
3.3. Klima	13
3.3.1. Temperatura	14
3.3.2. Relativna vlažnost vazduha	14
3.3.3. Padavine	16
3.3.4. Vjetrovi	19
3.4. Hidrološke karakteristike	21
3.5. Sastav zemljišta	27
3.6. Biljni i životinjski svijet	28
4. Geografsko – istorijske osnove	30
5. Geografsko-ekonomske osnove razvoja.....	35
5.1. Stanovništvo	35
5.1.1. Starosna i polna struktura stanovništva	36
5.1.2. Obrazovna struktura stanovništva	37
5.1.3. Ekonomska struktura stanovništva	38
5.2. Poljoprivreda	39
5.2.1. Stočarstvo	39
5.2.2. Zemljoradnja	41
5.2.3. Voćarstvo	42
5.3. Razvoj rudarstva u Nikšićkoj Župi	43
5.4. Saobraćaj	44
5.5. Turizam	45
6. Naselja	46
6.1. Župska sela	48
7. Obrazovanje	64

8. Kulturno – istorijski spomenici	66
9. Ekološki problemi u Nikšićkoj Župi	69
10. Glavni potencijal razvoja	71
11. Regionalizacija Nikšćke Župe	72
12. Zaključak	74
A . Literatura	75
B . Izvori	77
C. Spisak karata, dijagrama, slika i tabela	78

1.Predgovor

Diplomski rad Nikšićka Župa, regionalno-geografski prikaz, nastao je kao rezultat moje zainteresovanosti za ovu temu i u dogovoru sa predmetnim profesorom.

Prostor Nikšićke Župe, sa aspekta regionalno-geografskih posmatranja predstavlja veoma interesantan i složen geografski kraj. Zbog svojih geoloških, reljefnih, klimatskih i društvenih osobenosti ovaj kraj opštine Nikšić, doživljavao je brze i korjenita promjene u svom razvoju.

Prilikom realizacije ovoga rada naišao sam na veliku pomoć i razumijevanje svog mentora prof.dr Miroslava Doderovića kome se ovom prilikom zahvaljujem. Takođe se zahvaljujem i prof.dr Slobodanu Kasalici i prof.dr Zdravku Ivanoviću koji su svojim savjetima i sugestijama uticali na realizaciju moga diplomskog rada.

2. Ime, veličina i položaj

Za postanak imena Nikšićke Župe postoje dva mišljenja. prvo za koje postoji malo ubjedljivih dokaza, da je Župa kao i mnogi drugi nazivi koji se sreću širom naše zemlje, dobila ime kao posebna uprava - administrativna oblast. Drugo mišljenje je da je Nikšićka Župa dobila ime po gradu Nikšiću sa kojim je i u prošlosti, a posebno današnjem vremenu neraskidivo povezana i po svojoj blažoj župskoj klimi u odnosu na Nikšić i njegovu bližu okolinu.

Nikšićka Župa se prostire istočno od Nikšića na udaljenosti od 10 km. Ona je kotlina, dužine 16, a širine 1-4km, površina joj je 40 km², a sa planinskim zaleđem i obodom 210 km², na kojoj je po popisu iz 2003 godine živjelo 4006 ili 100 stan/km² doline ili 19 stan/km² na ukupnu katastarsku površinu.

Nikšićka Župa se nalazi u središnjem dijelu Crne Gore, i izdvaja se svojim regionalnim položajem, specifičnim prirodnim karakteristikama i društvenim značajem. Ona predstavlja duboku kotlinu koju je usjekla rijeka Gračanica u moćne antiklimale Vojnika i Prekornice. Nikšićka Župa je okružena planinama prosječne visine, preko 1500 m, a visina kotline iznosi od 696-850m. Župa se nalazi na prelazu između dubokog krša i fluviokrša, južni i jugozapadni dio ima sve karakteristike krškog pejzaža (bezvodnost i tipična krška vegetacija), dok istočni i sjeveroistočni prostor je obrastao veoma bujnom šumskom vegetacijom i u privrednom pogledu ima mnogo veći značaj.

Granica kotline ide od zaravni Kuskog brda (1477m) i Štitova ka sjeveru se nastavlja prema sjeveroistoku na Skorin vrh (1602m) i Branik (1689m), zatim se nastavlja Prekornica (1927m), Kabla (1473m), Zakamenja (1374m). Dalje ide Viševcom (1349m) i Stražištima (1351m) sa južne strane i sa zapada ograničavaju je strmi odsjeci Kablene glavice (1151m) spuštajući se naglo u dolinu Gračanice nizvodno od brane "Liverovića".

Područje koje pripada Župi Nikšićkoj znatno je veće od prikazanog. Ono obuhvata velike planinske zaravni Konjsko, Skladna i Lukavica. Takođe obuhvata i padine okolnih planina.

Oko Župe i u Župi nalaze se mnogi planinski vrhovi: Veliki Žurin (2034m), Borovnik (1935m), Rozin vrh (1930m), Kula na Prekornici (1927m), Branik (1682m), Skorin vrh (1602m), Kuskog brdo (1477m), Zakamenje (1374m), Viševac (1349m).

3. Fizičko – geografske karakteristike

3.1. Geološki sastav

Prostor Nikšićke Župe je u geološkom smislu veoma interesantan i u njoj su otkrivene i najstarije naslage stijena u Nikšićkom kraju. Nikšićka Župa zauzima gornji i srednji tok prostrane i duboke doline Gračanice. Župa leži između dvije karstne planine: Prekornice na jugozapadu i Maganika na sjeveroistoku.

Dolina je formirana u tjemenu moćne moćne antiklinale Vojnik – Prekornica i ona je izrasjedana uzdužnim i poprečnim rasjedima. Antiklinala je izgrađena od krupnih stijena koje se prilikom ubiranja i usljed naprezanja u tjemenu antiklinale jako isprskale, a duž rasjeda izvršilo se i spuštanje terena, tako da su se ovdje zahvaljujući tektonici stvorili prirodni uslovi za prodiranje površinskih voda. Vode su raznijele krečnjački plato i usjekle svoja korita tako da su krečnjaci ostali po njenim strmim stranama. Poslije toga radom lednika dolina je pretvorena u valov. Glečeri su ostavili moćne sedimente koji su ispunili jedan dio doline u kome je kasnije rijeka Gračanica usjekla svoje korito.

Paleozojski slojevi otkriveni su u Nikšićkoj Župi u atarima sela Vasiljevići i Donja Kuta i to na relativno malom prostoru.

Paleozojski sedimenti su zastupljeni tankosivim skoro crnim, veoma glinovitim krečnjacima koji se veoma lako raspadaju.¹

U jezgru su crni ugljeviti škiljci i glinenci s proslojcima uglja preko kojih se ređaju glinoviti i laporoviti škriljci, a prisutni su i belerofontski jedri bituninzi i pjeskoviti krečnjaci. Debljine su oko 40m, a prema bušotinama i do 268m.²

Ti sedimenti su ispoljeni u potoku Slatišnjaku (Bjeloševina) dalje idu prema sjeverozapadu obuhvatajući Lijepu i Papratnu glavicu u Vasiljevićima, a zatim se nastavljaju u Dubo brdo (Kuta). Takođe su prisutni u obliku uzanog jezika koji se proteže kroz sela Jugovića, Carine i Liverovića.

Najvažniji od svih sedimenata koje izgrađuju prostor Nikšićke Župe su trijaski sedimenti. Slojevi trijaskе starosti leže konkordantno preko permskih sedimenata i protežu se duž cijele doline. Sedimenti donjeg trijasa protežu se u obliku pojasa od Branika preko Jerinina grada, donjeg Morakova, Vasiljevića do Liverovića. U Kutima, verfenski pojas od potoka Mačka skreće prema sjeverozapadu i izgrađuje veliki dio prostora Čeline i Zagrada. Ti verfenski slojevi su predstavljeni liskunovitim škriljcima, pločastim sivim i rumenim kvarcnim pješčarima i sivim laprovitim krečnjacima i laporcima.³

¹ Z. Bešić – Geologija Crne Gore, Titograd 1980, str 122.

² B. Radojičić – Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str 18.

³ Z. Bešić – Geologija Nikšićke Župe, Beograd 1950, str 11.

Sasvim se jasno mogu izdvojiti oba potkata donjeg trijasa sajski i kampilski. Debljina sajskih slojeva koji imaju manje rasprostranjenje iznosi i do 1000m dok kampilski slojevi, koji zahvataju veće prostranstvo imaju debljinu od oko 100m. Sajski slojevi su predstavljeni pjeskovitim, liskunovitim škriljcima i laporovitim, često bituminoznim krečnjacima, najčešće tamnozeleno ili sive boje, dok su kampilski slojevi predstavljeni laporcima i laporovitim krečnjacima, a javljaju se ponegdje i dolomiti.

Srednji i gornji trijas imaju veliko rasprostranjenje. Predstavljeni su krečnjacima, dolomitima i dolomitnim krečnjacima. Krečnjaci su uslojeni i najčešće veoma masivni, većinom su sive ili bijele boje. Sivi krečnjaci su najtipičniji u krečnjačkoj kosi između Vasiljevića i Seoca, “nijesu velike moćnosti, prošarani su ponegdje kalcitnim žicama i pod udarom čekića lako se drobe”.⁴

Pored toga što izgrađuju oštre strane doline kao i okolne planine i zaravni: Štitovo, Kutsko brdo, Konjsko, Miljevac, Štirnik, Smonik, Bukovi vrh i dr, na sjeveru i sjeveroistoku. Krečnjaci i dolomiti gornjeg trijasa su neposredno produženje onih iz srednjeg, i javljaju se samo svjetlo-sivi i bijeli krečnjaci. Oba ova krečnjačka tipa postepeno prelaze jedan u drugi i u vertikalnom i u horizontalnom pravcu. Stijene srednjeg trijasa izgrađuju terene sa desne strane doline, a najviše oko sela Kuta. Najljepši profil na kome se može posmatrati položaj verfenskih slojeva prema svojoj padini na putu je od sela Dučica i Vasiljevića prema katunu Seoca. Na ovom profilu vidi se postepeni prelaz belerofonskih sivih krečnjaka u verfenske a ovih u krečnjak srednjeg trijasa.

Krede, rečnjaci, dolomitski krečnjaci i dolomiti izgrađuju veliki dio prostora planina Prekorice i Maganika kao i djelove Buavica, Kuskog brda, Lukovica, Konjskog i Štitova. Naslage krede mogu biti veoma moćne, tako na Prekorici dostižu debljinu od 250m.

Karakteristična je pojava eruptivnih stijena na prostoru Nikšićke Župe. To su vulkanske stijene andezita, dacita i riolita, koje su tamo zelene smeđe i sive boje. One izgrađuju teren sa desne strane doline od Blaca do Morakova, prema Kutima gdje imaju najveće rasprostranjenje. Ove stijene su veoma raspadnute i ponegdje su prožete priritnim žicama. Javljaju se u obliku dvanaest kilometara dugog a uskog skoro neprekinutog pojasa. Eruptivne stijene trijasne starosti imaju na prostoru Nikšićke Župe srazmjerno veliko prostranstvo i spadaju među prostranijim eruptivnim masama Crne Gore.⁵

Kvartarne naslage imaju znatno rasprostranjenje u Nikšićkoj Župi, i one zahvataju niže djelove terena i to uglavnom dolinu. Ovi sedimenti su ispoljeni u obliku bočnih i čeonih morena, kao i fluvijalnog i fluvio-gacijalnog nanosa. Uzvodno od Mijolja Polja glečeri su ostavili moćne i dobro očuvane morene. Lednici su se spuštali sa Maganika i Prekornice noseći sa sobom

⁴ Z. Bešić, Geologija Nikšićke Župe, Beograd 1950, str 24.

⁵ Z. Bešić – Geologija Crne Gore, Titograd 1980, str 133.

ogroman fluviogacijalni materijal, koji danas čine veoma rastresiti sedimenti šljunka, pijeska, gline konglomerata i velike pjeskovito-šljunkovite naslage. Lednici su se spuštali najdalje do škole u Mioljem Polju tako da i tu imamo ostatke čeonih morena. Većina ovih čeonih morena pregrađivala je vodu Gračanice, koja se ujezerivala pa imamo i jezerske sedimente. Jezerske gline su otkrivene u Dućicama i Bjeloševini. Na dnu Morakovskog valova leži vrlo značajan materijal od podinskih morena.⁶ Maganički lednici su se prostirali do Kutskog brda, Zagrada i Oblatna, gdje susrećemo fluvioglacionalne nanose. Debljina fluvioglacionalnog nanosa u dolini kreće se od nekoliko metara do 32m u Jugovičkom polju.⁷

Tabela 1: Geološki profili Nikšićke Župe 766,28 metara⁸

0,00- 32,00 m	Fluvioglacijalni nanos
32,00-300,00 m	Krečnjaci i argilošisti (gornji perm)
300,00-548,00 m	Pješčari liskunoviti (Donji trijas)
548,00- 980,00 m	Dolomitični i glinoviti krečnjaci (gornji perm)
980,00- 1.154,00 m	Pješčari i laporoviti krečnjaci (Olitni –mastr)
1.154,00- 1.285,00 m	Krečnjaci i dolomitični krečnjaci (gornja jura)
1.285,00-1.350,00 m	Boksit (AL ₂ O ₃ 44,7%, Fe ₂ O ₃ 4,0%, SiO ₂ 17,4%)
1.350,00 -1.440,00 m	Krečnjaci i laporci veoma raspadnuti (Donja i srednja jura)
1.440,00-1.830,00 m	Krečnjaci i dolomiti jako ispucali (nedređena starost)
1.830,00-2.075,80 m	Krečnjaci i dolomiti (prelaz jura-kreda)
2.075,80-2.236,30 m	Krečnjaci dolomiti (jurske starosti)

Tektonika Nikšićke Župe je u osnovi vrlo prosta, po Z.Bešiću, Župa je usječena u prostranu antiklinalu Vojnik-Prekornica. Ona je u ovom prostoru izlomljena u lokalnim rasjedima duž kojih je Gračanica obradila svoje prostrano i duboko korito.

Ovakav tektonski položaj uočio je još F.Kosh.(1933 god.) i naglasio da je Župa trijaski antiklinalni prostor čije jezgro čine otkriveni permski sedimenti u Vasiljevićima i Bjeloševini. Po Bešiću moćna antiklinala Vojnik-Prekornica je duž dislokacione linije koja ide obodom zetske doline, nalegla na starocrnogorsku kraljušt i čini u ovom prostoru čelo Kučke kraljušti.⁹ Iz geološkog sklopa terena zapaža se da je lijeva strana doline Gračanice prostijeg geološkog sastava od desne, što je svakako u vezi sa tektonikom

⁶ Z. Bešić, Geologija Nikšićke Župe, Beograd 1950, str 33.

⁷ B. Radojičić – Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str.36

⁸ isto, str 23.

⁹ Z.Bešić, Oblasti Crne Gore, 1959

terena, tako da se jugozapadno krilo antiklinale spustilo i dovelo sedimente srednjeg i gornjeg trijasa u nivo permskih i verfenskih stijena sjeveroistočne strane. To je rasjed lokalnog karaktera i izražen je u gornjem središnjem dijelu doline. Značajan je još rasjed koji ide jugozapadnim podnožjem brda Vijenac (Miolje polje) i tu je teren spušten i jako erodiran. Ovaj rasjed se produžuje prema istoku do G.Morakova.

I pored svih ovih manjih vertikalnih tektonskih poremećaja koji su vrlo plitki, antiklinala u kojoj je usječena dolina je sačuvala relativno pravilan oblik.

3.2. Reljef

3.2.1. Glavne reljefne cjeline i oblici

Raznovrstan i vrlo složen geološki sastav i građa, a posebno veoma različit petrografski sastav usloveli su izrazitu dinamičnost reljefa. Najvažnije reljefne cjeline su:

1. Kotlinski dio,
2. Obodni pojas,
3. Planinsko zaleđe.

Posebnu reljefnu cjelinu predstavlja dolina rijeke Gračanice, i to njen gornji i srednji tok. Dolina je duga 16 km, a prosječne širine 1-4 km, površine 40 km². Povoljan litološki sastav koji čine eruptivi, škriljci i dolomiti, omogućio je rad riječne erozije, a u velikom dijelu i ledničke, pa dolina ima normalan karakter. Veliki dio doline je prekriven morenskom i flufioglacijalnim nanosom, preko koga se formirao sloj plodnog tla. Kotlina je nadmorske visine 696-850m, usječena u nagnutu, preko 1500m visoku površ, zatvorena sa sjeverne i sjeveroistočne strane sa strmim planinskim odsjecima Štitova, Skorina i Kutskog brda, a sa jugozapadne strane grebenima Prekornice, Zakamenja i Kablene glavice. U vrhu doline uzdižu se strmi odsjeci Branika i Koritnih greda. Sa zapadne strane kotlina je otvorena dolinom Gračanice prema prema Nikšićkom polju.

Iznad same kotline sa svih strana uzdižu se strmi planinski odsjeci i manja polja sjeverozapadno od kotline (prostor sela Zagrada i Oblatna). Obodni pojas je najgušće naseljen i tu su formirana naselja radi zaštite plodnih poljoprivrednih površina u samoj kotlini. Na ovom prostoru nalaze se manja uzvišenja-brežuljci, koja su takođe intenzivno obrađena. Za ovaj pojas su karakteristične terasaste obradive površine i u privrednom pogledu ovo je i za kotline najvažniji reon Nikšićke Župe. Međutim na strmim padinama naročito sa desne strane rijeke Gračanice veoma je intenzivan proces spiranja plodnog tla.

Slika 1. Sjeverni dio Župe

Sjeverno i sjevernoistočno od obodnog dijela doline proteže se posebna reljefna cjelina-oblast planina i visokih planinskih zaravni. Sjeveroistočno od Župe prostire se planina Maganik. Neposredno iznad Nikšićke Župe prostire se krečnjačka zaravan Štitovo, visine oko 1500.m, poznata po bogatstvu crvenih boksita. U izgledu reljefa posebno obilježje daje planina Maganik, koja je pretežno sastavljena od krednih krečnjaka i u velikom dijelu ima kraški karakter. Izdižu se mnogi vrhovi od kojih su najviši: Međedi vrh (2.130m), Kokotov vrh (2.000m), Petrov vrh (2.124m) i Žuta greda (2.104m). Planinski grebeni su vrlo oštih vrhova i u velikom dijelu ima surovu klimu. Mnoge su duboke uvale i vrtače: Okrugli do, Vidni do, veliki do, Rakočica, Bašovića katun, Pribatov do i dr. U planinskom predjelu Maganika ima mnogo dobro očuvanih cirkova i valova koji u ovoj surovoj planini pružaju uslove za planinsko stočarenje.

Veliki dio planinskog područja zahvataju zaravni: Lukavica, Bara Bojovića, Luke Bojovića, Skladna i Konjsko. Ove zaravni su razvijene u krečnjacima i čine poznati kraj livada i pašnjaka. To su i stvari visoka polja prekrivena fluvio-glacijalnim nanosom, što im daje veći privredni značaj.

Sve ove planinske zaravni okružene su visokim grebenima. Sjeverno od Lukavice su visoki planinski grebeni Vjetreno brdo (1559.m.), Gackove grede (2004.m.), V.Žurim (2036.m.),M.Žurim(1984.m.),Ilijin vrh (2052.m.), Božurni vrh (1923.m.). Između zaravni Konjsko i Lukavica su planinski grebeni: Jeinjak (1612.m.), Vlaško brdo (1674.m.), Borovnik (1935.m.), Suvi vrh(1746.m.). Sa južne strane zaravni Konjsko i Luke Bojovića zatvara planinski niz: Javorak(1463.m.), Jejevina (1555.m.), Planinik(1752.m.) i Jerina glava (1861.m.). Lukavica je najsjevernija od ovih zaravni i proteže se na dužini od 14 km, a širina joj je 5 km. Prosječna visina joj je 1500.m. nadmorske visine, sa nagibom prema sjeverozapadu. U izgledu reljefa

ostavili su jak trag lednici. Prostire se pravcem sjeverozapad-jugoistok. Bare Bojovića se prostiru istočno od Lukavice i nešto su niže 1450.m. nadmorske visine. Slične su morfologije terena. Manjeg su prostranstva, takođe se prostiru pravcem sjeverozapad-jugoistok. Luke Bojovića se prostiru južno od Lukavice i od nje su odijeljene Oljeckim stranama (1645.m.). Sjeveroistočno se prostire zaravan Konjsko, a sjeverozapadno je greben Suvi vrh (1746.m.) Prosječna nadmorska visina im je 1450.m.n.v. Konjsko se prostire jugozapadno od Lukavice na nadmorskoj visini od 1350. m. Zaravan Konjsko je dužine 8 km, a širina mu je 4 km. Do Konjskog postoji asfaltni put, čime je dobro saobraćajno povezan sa Župom. Od Konjskog prema Lukavici i Barama Bojovića postoji makadamski put.

Sadašnju fazu razvoja reljefa u najvećem dijelu ovih predjela karakteriše proces spiranja rastresitog tla. Ovaj proces pomažu i devastacija šumskog pokrivača i površinsko kopanje ruda boksita (Štitovo i Đurakov do) i slični društveni uticaji. Istočni i jugoistočni okvir Kotline čini planina Prekornica. Ova planina se u glavnim crtama uklapa u dinarski pravac pružanja. Sa ove veoma neprohodne i nepristupačne planine uzdižu se oštri vrhovi: Kula(1927m), Kozinac(1615m), Rogački krš(1486m), Kaba (1459m), i dr. Krečnjački sastav planine uslovio je formiranje velikog broja dubokih vrtača, često bez rastresitog tla na dnu. Planina je bila zahvaćena glacijacijom, koja je ostavila jasan trag u izgledu reljefa, osobito na padinama koje se strmo spuštaju prema dolini Gračanice.

Slika 2 Sjeveroistočni dio Župe(iznad se vide obronci Štitova)

3.2.2. Formiranje oblika reljefa

Dominantni reljefni oblik čini prostrana dolina gornjeg i srednjeg sloja toka Gračanice. Dolina je postala uglavnom erozionim radom Gračanice i mnogih bujnih potoka koji se u nju ulivaju.¹⁰ Pored rada rječne erozije, veliki značaj u formiranju doline imala je i lednička erozija, pa dolina u većem dijelu ima normalan karakter. Radom tih erozionih sila razoren je veoma moćan pokrivač trijaskih sedimenata većinom krečnjaka i dolomita, koji je bio debeo nekoliko stotina metara. Daljim radom erozije naišlo se na manje otporne klastične stijene donjeg trijasa i perma, koji su činili neposrednu podlogu trijaskih krečnjaka i dolomita, a zatim na eruptivne (vulkanske) stijene, koje su takođe vrlo porozne, pa je rad erozivnih sila postao ubrzaniiji i formiranje široke doline postalo je brže i lakše. Zahvaljujući tim manje otpornim stijenama Nikšićka Župa je dobila svoj današnji oblik, dakle, postanak Župe je posledica rada erozije, ali je on predisporan, kako kaže Bešić, radijalnim poremećajem terena, koji su imali veoma značajnu ulogu u formiranju oblika doline.¹¹

Duž rasjedne linije koja ide sa lijeve strane doline i koja dijeli dolinu na dva različita reljefna područja, došlo je do spuštanja sedimenata u selu Dučicama. Dok su sa desne strane doline većinom lako porozne stijene pa je razaranje mnogo lakše u odnosu na lijevu stranu doline gdje su većinom krečnjaci i dolomiti. Taj dio Župe je tipičan predstavnik kraškog reljefa (škrape, vrtače, uvale, dolovi, jame zvekare, i pećine). I vegetacija je tipična kraška sa šikarama crnog i bijelog graba koji daju sliku kraškog terena.

Prostor Nikšićke Župe i danas je izložen jakom razaranju od strane bujičnih voda Gračanice i potoka, tako je bilo i prije i za vrijeme pleistocena. Ova erozija je toliko moćna da se iz godine u godinu osjetno mijenja izgled terena.

Glavne morfološke crte Nikšićke župe bile su formirane prije glacijacije, što se može utvrditi po ostacima brojnih morena u gornjem dijelu doline, naročito na prostoru Bjeloševine i Dučica. Ove morene, kao rastresiti materijal, lako apsorbuju veće količine vode pa su veoma obrasle vegetacijom. Sve to slabi moć erozije i tako je očuvan taj dio terena od daljeg razaranja. Sjevernim obodom kotline od Bjeloševine do Zagrada nalazi se krupno razbacano kamenje koje je veoma slabo uglačano. Ti ostaci kamenja govore da su to ostaci nekadašnjih morenskih taloga, koje je razorila vrlo snažna denudacija potoka Mačka i njegovih pritoka, a i konfiguracija terena u pozadini Župe prema Štitovu, kao i dobro očuvane morene na njoj ukazuje da su i ovdje bili razvijeni glečerski sedimenti.¹²

¹⁰ Z. Bešić, Geologija Nikšićke Župe, Beograd 1950, str 4.

¹¹ isto, str 8

¹² isto, str 14

Pored toga veliki značaj u formiranju današnjeg reljefa imali su uzdužni rasjedi. Ovi rasjedi su prije svega predisponirali postanak Nikšićke Župe kao i njen pravac pružanja istok-zapad.

3.2.3. Uticaj glacijacije na izgled reljefa

Uticaj glacijacije na izgled reljefa u Nikšićkoj Župi je bio znan. Na području Nikšićke Župe dolazili su lednici sa tri glacijalna područja: Lukavica, Maganika i Prekornica. Dolina rijeke Gračanice je usječena u površ koja je velikog prostranstva. Sa nje se uzdižu grebeni i kose koje dostižu visinu od 2000 m. Na jugu je Prekornica visine 1926m. Sjeveroistočno su grebeni Maganika sa visinom od 2139m. Sjevernije se prostiru oblasti Žurima visine 2004m, Javorja.

Lukavička glacijacija zahvatila je površinu od oko 200 km². Centar zahlađivanja bili su planinski vrhovi: Gackove grede, Veliki i Mali Žurim i Ilijin vrh. Lukavička glacijacija imala je platoski karakter (fjeldovski tip). Lednički jezici su se kretali u raznim pravcima. U Župu su se spuštali lednici sa dvije strane. Jedan sa sjeveroistoka u župska sela:Kuta, Zagrad i Oblatno, pa dalje u Dragovoljiće, a drugi je dolazio od istoka i kretao se samom župskom valom.¹³ Na prostoru Zagrada i Oblatna glečeri lukavičke glacijacije nataložili su morene različite debljine. Ove morene govore da su se lednici spuštali i do 850 m nadmorske visine imali su presudnu ulogu u formiranju oblika reljefa prostora Oblatna, Zagrada, Trešnjice, Golih brda. Ispod ovih morena šire su u Zagradu i Oblatnu mala fluvioglacialna polja zasuta šljunkom glečerskih potoka.¹⁴

Za prostor Nikšićke Župe mnogo veći značaj imaju lednici koji su se spuštali sa Prekornice i Maganika. Ledene mase koje su se spuštale iz maganičkih uvala silazile su u Štitovo i Rakočicu, gdje su obrazovale veoma prostran podinski glečer, koji se kretao ka Vodnom dolu, skretao je ka istoku i spuštao se valovom Blaca i Gornjeg Morakova do u srednju Župu. Lednik koji se kretao kroz valov Blaca na početku doline Gračanice formirao je u njemu znatno udubljenje. Tu je bilo formirano malo jezero koje se jako zasipalo aluvijalnim nanosom, humusom i drugim biljnim ostacima, pa se formiralo tresetište.

Lednik koji je dopirao do Mijolja Polja (815m) bio je dug preko 10 km, a širok prosječno 2km. s tim što je bio u Gornjem Morakovu užu, a niže u Bjeloševini znatno širi.¹⁵ On je sa lijeve strane primao manji lednik koji je dolazio kroz valov Turiju sa sjeveroistočne strane Prekornice.

Glacialna sabirališta na Prekornici bila su u krškim uvalama i vrtačama, odakle se led kretao prema dolini Gračanice. Ovi lednici su nanijeli

¹³ P. Šobajić, Lednički tragovi u Nikšićkoj Župi, Beograd 1926, str 133

¹⁴ Z. Bešić, Geologija Nikšićke Župe, Beograd 1950, str 31.

¹⁵ S. Nikolić, Prilog proučavanju glacijacije u dolini Gračanice, Beograd 1966, str 13.

moćne bočne padinske i čeone morene. Morene su izgrađene od oblutaka šljunka, pijeska pomiješanog sa glinom, krečnjacima i dolomitima. Morene su očuvane po stranama rijeke Gračanice, kao što su bočna morena u Dučicama, duga 6 km i morena s desne strane doline na dužini od 2 km, koje su iste visine pa se može zaključiti da je debljina leda bila i preko 200 metara.¹⁶

Čeone morene nastaju ispod Bjeloševine i one lučnim bedemom visokim oko 50 m ograđuju Morakovski valov, a pružaju se u dužinu do 2 km ispunjavajući sredinu Župe između sela Vasiljevića i Dučica.¹⁷ Najbolje očuvana morena je čeona morena (Dugo brdo) u Bjeloševini koja čini kraj Morakovskog valova.

Prisustvo gline u morenama na prostoru Dučica i Morakova govori da je poslije otapanja leda došlo do ujezerivanja tj. Do formiranja jezera, gdje je kasnije rijeka Gračanica usjekla svoje korito i jezero je nestalo ostavljajući za sobom velike naslage gline. Gračanica je u čeone morene između sela Vasiljevića i Dučica usjekla korito dubine oko 30 metara. Lednici nijesu išli dalje od Mjoljeg Polja, donji dio doline je prekriven fluvioglacijalnim nanosom od 30 m debljine i u tim naslagama Gračanica je usjekla dvije terase niža je visine 4-8 metara, a viša 10-14 metara u odnosu na današnji tok rijeke. Sniježna granica se kretala od 1370 m na padinama Prekornice do 1470 m u predjelu Maganika.¹⁸

3.3. Klima

Klima Nikšićke Župe je uglavnom uslovljena klimom Nikšićkog polja, izmijenjena morfološkim oblikom doline i uticajem nadmorske visine. Klima Nikšića je uslovljena u zavisnosti od položaja u odnosu na Jadransko more, od kojeg je udaljen 30 km vazdušne linije, zatim položajem u odnosu na kontinentalno zaleđe, kotlinskim izgledom i visokim planinama u zaleđu. Na ovom prostoru se prepliću uticaji mediteranske i kontinentalne klime. Mediteranski uticaji idu od Skadarskog jezera dolinom rijeke Zete preko prevoja Planinica dolaze u Nikšićko polje. Maritivni uticaji od doline Trebišnjice veoma se malo osjećaju iako i na tom prostoru postoji izvjesna reljefna otvorenost prevoja Trubjela i zaravni Rudina i Banjana. Međutim zbog opštih vazdušnih strujanja pravcem jug-sjever, te vazdušne mase ne skreću ka Nikšićkom polju. Klimatski uticaji idu dolinom Gračanice tako da je klima Nikšićke Župe skoro ista kao u Nikšiću. Pored mediteranskog uticaja na klimu veoma važan modifikator klimatskih prilika u Nikšićkoj Župi su i kontinentalni uticaji.

¹⁶ B.Radojičić, Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str.55

¹⁷ P. Šobajić, Lednički tragovi u Nikšićkoj Župi, Beograd 1926, str 136.

¹⁸ B.Radojičić, Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str.57

3.3.1. Temperatura

Uticaj župnih odlika Nikšićke Župe je veoma izrazit u odnosu na Nikšić tj. manje su joj temperaturne amplitude. Meteorološki instrumenti za mjerenje temperature su postavljeni 2003 godine kod škole u Mioljem Polju (815m). Srednja godišnja temperatura vazduha je 10,7°C i niža je od temperature u Podgorici za 4,9°C, dok je od Cetinja viša za 0,4°C. Trebalo bi da se očekuje da i Cetinje kao bliže moru ima veće temperature ali je zbog opštih strujanja vazdušnih masa i veće količine padavina u Cetinjskom kraju koje uslovljavaju sniženje temperature Nikšić i Nikšićka Župa imaju veće temperature vazduha. Najhladniji mjesec je Januar (1,2°C), a najtopliji Avgust i Jul (20,5°C), što ukazuje na umjerenost klime. Srednji maksimum temperature je najveći u Julu (26,7°C) a najmanji srednji maksimum temperature je u Januaru (14,0°C). Srednji minimum je najniži u Januaru (-2,1°C), a najviši u Avgustu (15,1°C). Apsolutni maksimum je 36,7°C, a minimum -20,2°C (Januar 1985.godine). Apsolutno kolebanje temperature iznosi 56,9°C. Godišnje je 65 dana sa temperaturom manjom od 0°C, a 17 dana sa temperaturom višom od 30°C. Klima u Nikšićkoj Župi kad se uporedi sa klimom Nikšića je povoljnija. U Župi vlada umjerena klima sa značajnim uticajem primorske klime koja dolazi preko prevoja Povije i Trubjele. Česta su klimatska kolebanja zbog tih uticaja kao i uticaja visokih planina.

3.3.2. Relativna vlažnost vazduha i oblačnost

Srednja godišnja relativna vlažnost vazduha je 68% što nije velika vrijdnost u odnosu na druge krajeve unutrašnjosti Dinarida. Najniža vlažnost vazduha je u Avgustu 57% a najviša u Novembru 80%. Najmanja vlažnost vazduha je u toku Jula, Avgusta i Septembra, a najviša u Novembru, Decembru i Januaru.

Tabela 2. Relativna vlažnost vazduha

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Srednja vrijednost
74	73	70	67	68	67	59	57	66	72	80	78	68%

Oblačnost je najveća u Novembru 6,4 a zatim u Februaru 6,2, a najmanjja oblačnost je u Julu i Avgustu 3,3. Prosječno godišnje je 92 sunčana dana a oblačna 166 dana. Srednje godišnje osunčavanje izračunato u gasovima iznosi 2242. Najsunčaniji je mjesec Jul (818 časova), najmanje sunčan je Decembar (91 čas). Prosječno dnevno u Julu je osunčavanje 10,6 sunčanih časova, au decembru 3,0 časova.

Tabela 3. Srednja mjesečna oblačnost												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Srednja vrijednost
5,9	6,2	5,8	4,1	5,5	4,9	3,3	3,3	3,9	4,3	6,6	6,9	5,1

Tabela 4. Prosječan broj sunčanih časova												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Godišnja vrijednost
110	105	142	170	216	247	318	301	229	205	98	91	2242

Dijagram 1. Srednja mjesečna temperatura Nikšića (niz 1961-2000 god.)

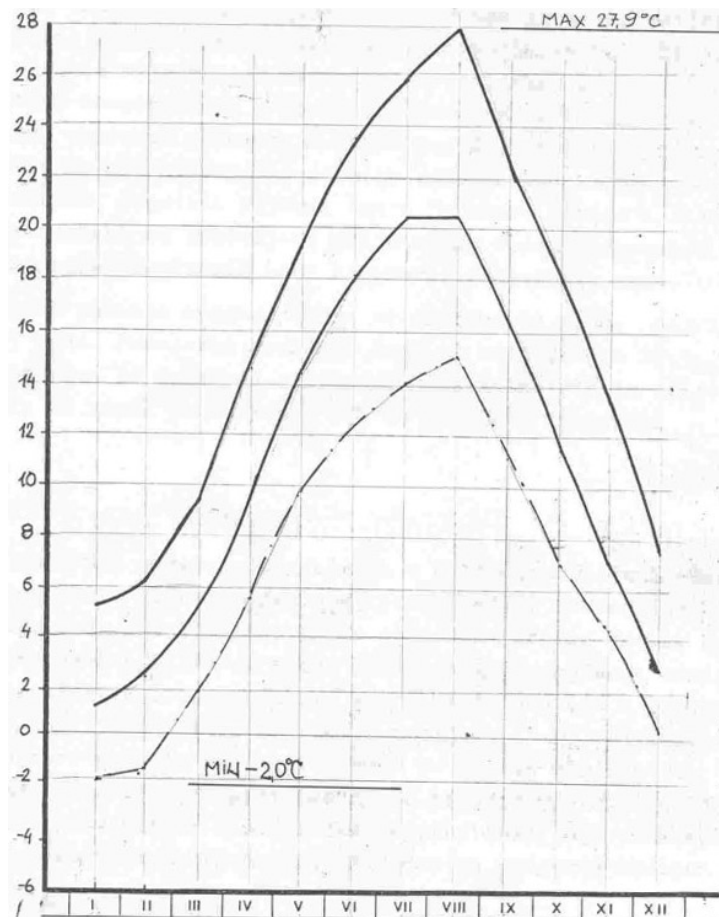

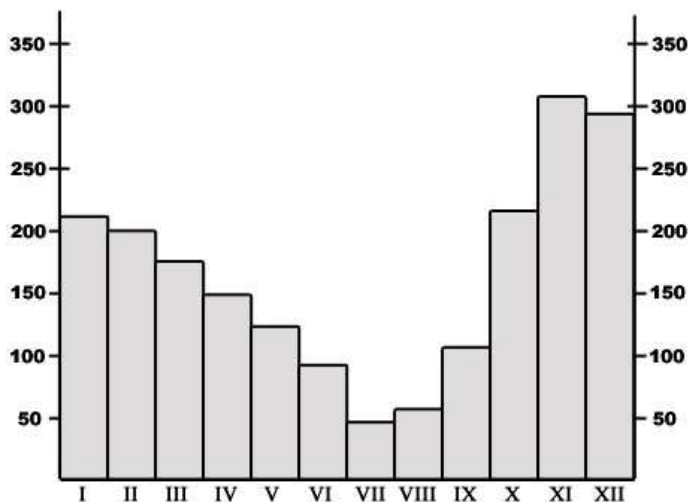
Tabela 5. Srednja mjesečna temperatura Nikšića (niz 1961-2000 god.)

Mj.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.vr
Sr.vr	1,2	2,2	5,2	9,6	14,3	18,1	20,5	20,5	16,5	11,4	7,0	2,8	10,7
Max.	5,3	6,2	9,5	14,7	19,4	23,5	25,8	27,9	22,5	18,0	11,4	7,5	16,3
Min.	-2,0	-1,5	2,0	5,6	8,8	12,5	14,2	15,1	11,3	7,0	4,5	0,5	6,7

3.3.3. Padavine

Količina padavina u Nikšićkoj Župi je prilično velika. Južni vjetrovi donose velike količine padavina, tako da na fluviometrijski režim ima prije svega uticaj Sredozemlje, što se jasno vidi još i po koncentraciji padavina u hladnoj polovini godine od Oktobra do Marta. Najveće količine padavina su u Novembru (294mm) a najmanje količine padavina su u Julu (51mm).

Dijagram 2. Srednja godišnja količina padavina po mjesecima

Srednja godišnja količina padavina iznosi 1998mm. Najveća ikada zabilježena mjesečna količina padavina je bila u Novembru 1925. godine a iznosila je 678mm. Godine 1937. ukupna godišnja količina padavina bila je 3143mm a već sledeće godine je bila i najmanja godišnja količina padavina 1176mm. U Nikšićkoj Župi postoje tri kišomjerne stanice na kojima su prosječno zabilježene sledeće količine padavina: na kišomjernoj stanici Jugovići, zabilježena je godišnja količina padavina od 2350mm, na kišomjernoj stanici Donje Morakovo na nadmorskoj visini od 880m količina padavina prosječno iznosi oko 2300mm, dok na stanici Blaca istočno od Župe na nadmorskoj visini od 1200m srednja godišnja količina padavina prosječno iznosi 2880mm.

	Naziv stanice	Nd. visin	Geogr. širina	Geogr. dužin	Suma padavina po hidrološkim god. u mm						Ukupna suma padavina	Prosječno padavina
					1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62		
1.	Jugovići	780	42°43'	19°09'	1821	2486	2513	2629	1988	2558	13998	2333
2.	Blace	1200	42°42'	19° 13'	2359	3255	3403	3487	2563	2935	17599	2933
3.	Donje Morakovo	880	42°43'	19° 10'	1860	2338	2445	2458	1988	2980	13343	2207

Iz ovih podataka se vidi da količine padavina nijesu pravilno raspoređene tokom godine, maksimum padavina je u periodu jesen-zima dok su proljeće i ljeto sa mnogo manje padavina. Takav režim padavina negativno utiče na razvoj poljoprivrede.

Većina padavina se luči u vidu kiše, a znatno manje u vidu snijega. Snijeg pada u periodu od Oktobra do Maja. Međutim većinom snijeg pada od Decembra do Februara, tako da se rijetko dešava da padne ranije u Novembru ili Oktobru. Prosječno godišnje je dana sa snijegom 19,3, a maksimalno 34 dana. Prosječne debljine sniježnog pokrivača se kreću obično od 9cm u Novembru do 129cm u Februaru. Sniježni pokrivač na Štitovu i okolnim planinskim grebenima prelazi 2 metra.

Dijagram 3. Godišnje količine padavina u Nikšiću po mjesecima

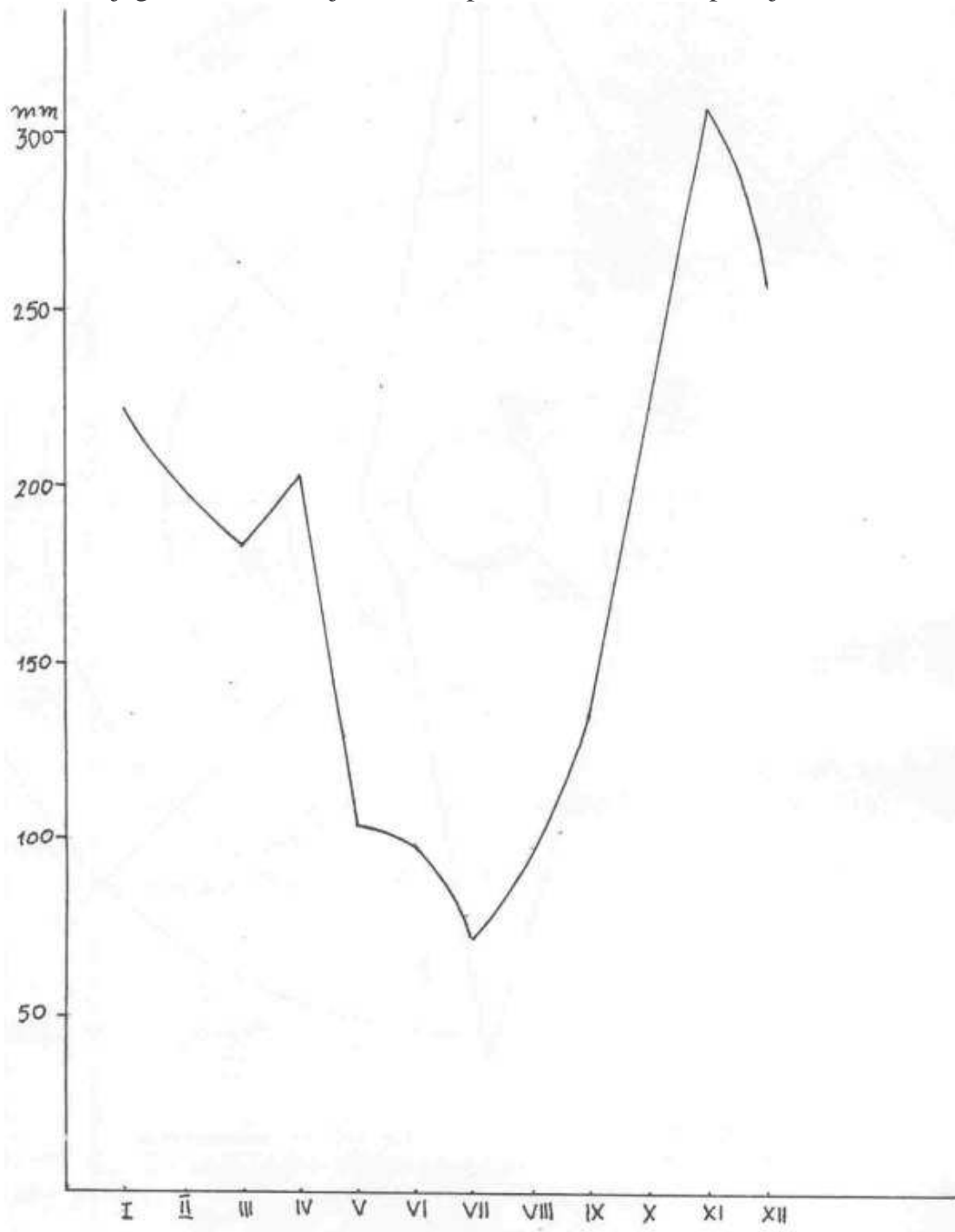

Tabela 7: Mjesečne količine padavina u Nikšiću

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.vr. mm
Sred.vr.	239	195	186	204	108	97	72	96	137	220	316	262	2.132

3.3.4. Vjetrovi

Veoma veliki značaj, pored opštih poznatih faktora, na pojavu i učestalost vjetrova imaju lokalne orografske karakteristike. Po godišnjim dobima vjetar najviše duva s proljeća (73,1%) od broja mjerenja, a najmanje zimi (57,6%).

Od vjetrova koji duvaju najčešći je sjever (25%). Sjeverni vjetar je hladan i pretežno suv. Drugi po učestalosti javljanja je južni vjetar, na njega otpada oko 21% javljanja. On je topao, većinom se javlja u proljeću i donosi padavine i toplo vrijeme. Iz toga se vidi da su sjever i jug dominantni vjetrovi u Nikšićkoj Župi. Od drugih vjetrova nešto veću učestalost imaju još sjeveroistok (9%) i jugoistok (5%). Ostali vjetrovi imaju mali uticaj na klimatske prilike, a njihova učestalost u odnosu na sjeverni i južni vjetar je mala. Tišine ima oko 33%. Prosječna brzina sjevernog vjetra je 6,2m/sec, jugoistoka 7,7m/sec, dok je najjači sjeveroistok 9,1m/sec. Kontinentalni vjetrovi najčešći su u proljeće (40,3%), zimi (37,5%), i ljeti (33,5%), dok je njihova učestalost jeseni manja (29,7%). Maritimni vjetrovi najveću učestalost imaju takode s proljeća (32,8%), zatim s jeseni (30,6), rjeđi su u toku ljeta (29,3%) a najređi u toku zime (20,1%).

Dijagram 4. Ruža vjetrova

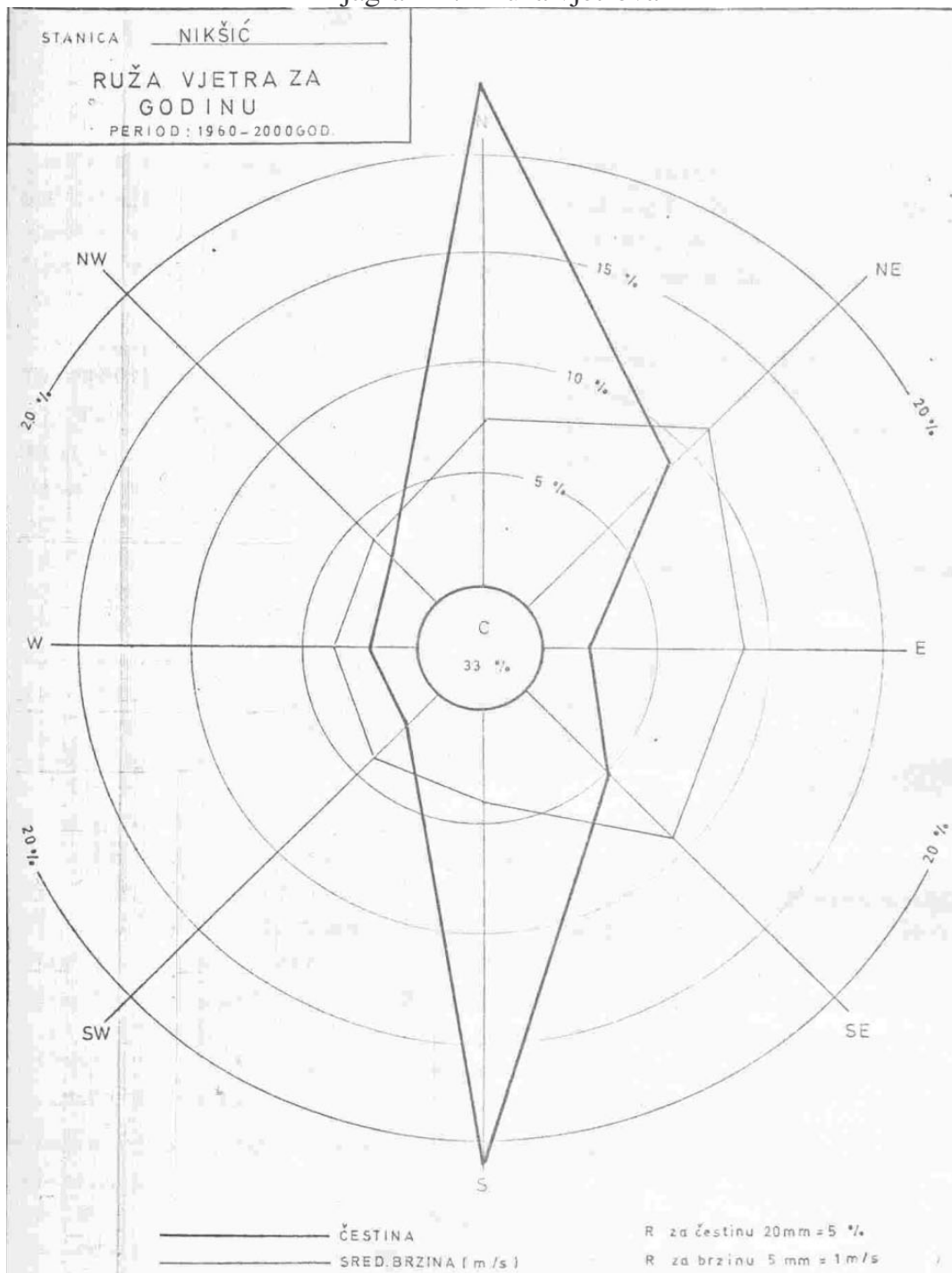

Tabela 8: Čestina i srednja brzina duvanja vjetrova u periodu 1961 – 2000

Pravac	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Čestina u %	23	9	2	5	21	2	2	3	33
Srednja brzina u m/s	6,2	9,1	2,1	7,7	3,9	3,4	3,1	3,4	

3.4. Hidrološke karakteristike

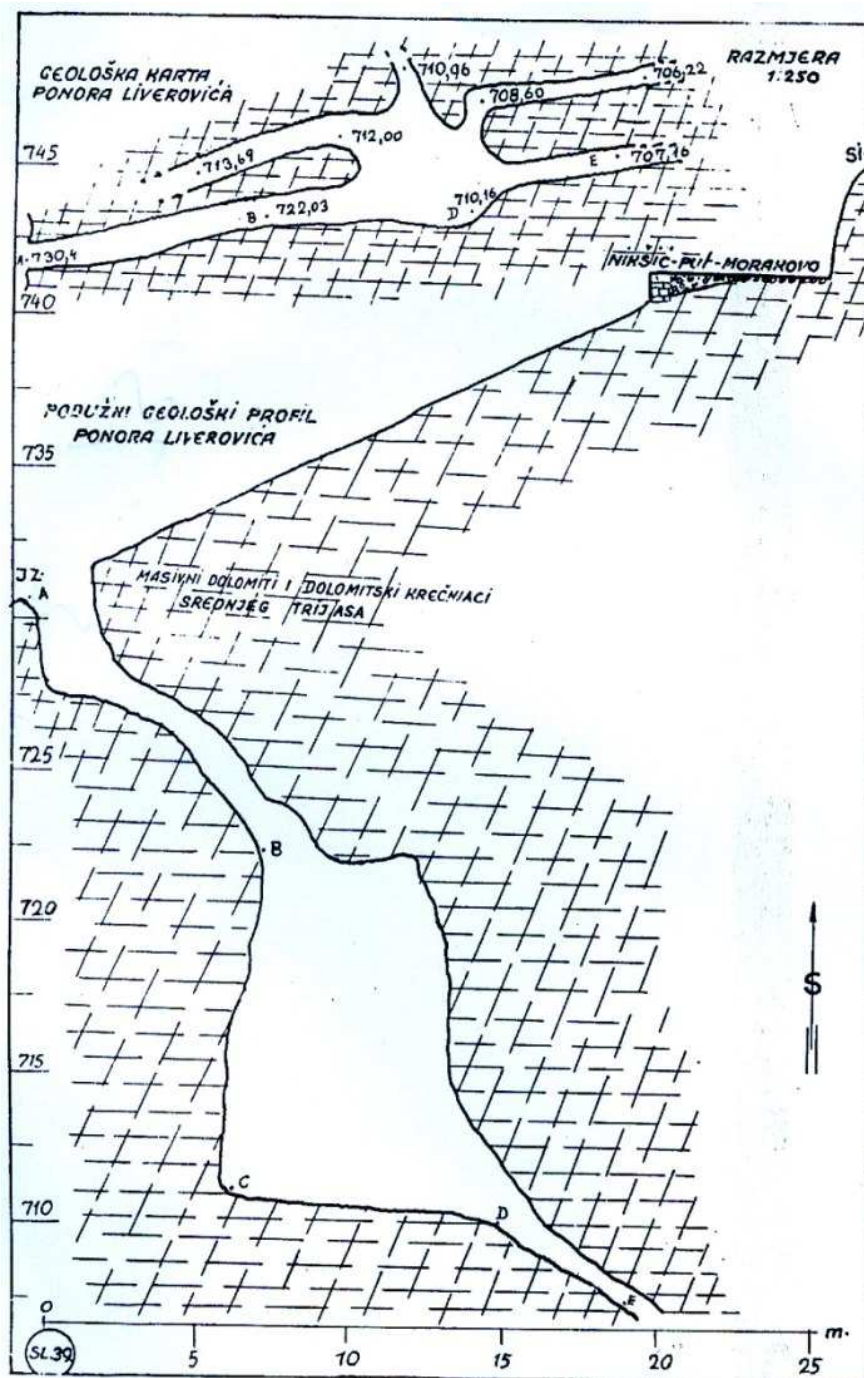
Klimatske prilike uz građu i sastav zemljišta najviše utiču na razmještaj i količinu voda u Nikšićkoj Župi. Relativno visoka količina padavina uslovlila je pojava površinskih tokova, obično na kontaktu nepropusnih i vodopropusnih stijena. Za vrijeme velikih kiša javlja se čitav niz periodičnih tokova.

Najznačajniji vodeni tok u hidrografskoj mreži Nikšićke Župe je vodeni tok rijeke Gračanice. Gračanica nastaje od vrela koja izbijaju u Blacama morakovskim na nadmorskoj visini od 1186m. Ova vrela nastaju na kontaktu eruptiva i paleozojskih škriljaca u podlozi i mezozojskih krečnjaka na njima. Sliv Gračanice do brane Liverovići obuhvata uglavnom dolinu Nikšićke Župe sa prostorom od 56,320.000m².¹⁹ S obzirom na slivno područje i konfiguraciju terena Župe, normalno bi bilo očekivati da rijeka Gračanica bude bogata vodom. Ali zbog raznog geološkog sastava zemljišta i manje zastupljenosti vododrživih stijena, poniranje voda kroz krečnjačke slojeve i pukotine je veliko. Gračanica u gornjem toku ima gušću mrežu tokova, nego u donjem toku, gdje su manje zastupljeni vododrživi slojevi. Zbog takvog sastava zemljišta dio voda rječnog sliva Gračanice ne javlja se u Župi, već na obodu Nikšićkog polja, u selu Rubeža. Veliki dio voda Štitova i Maganika otiču podzemnim kanalima ka sjeveroistoku, prema rijekama Mrtvici i Morači.

Hidrografsku mrežu sliva čini rijeka Gračanica sa svojim pritokama. Sa desne strane Gračanica prima kod Jerininog grada na visini od 903m potok Susjed, koji izvire u podnožju Prekornice na visini od 972m. Sa desne strane dalje prima veliki broj povremenih tokova-potoka: Čerijenski potok, Bukovi potok, Počivalo, Slatišnjak, Mačak, Žljebina i Botanac. Sa lijeve strane najznačajniji povremeni tokovi su: Bukovik, Gojuša, Jablanica i Rađenovac. Od svih tokova jedino Slatišnjak ima preko cijele godine vodu u svom koritu. Ovi tokovi su većinom bujičnog karaktera i nastaju tokom velikih kiša, većinom u jesen i proljeće. I sama Gračanica ima tokom zime bujični karakter i nosi velike količine vode i fluvijalnog materijala (šljunka, pijeska i dr.). Gračanica u toku ljeta presuši u svom donjem toku. Veliki dio vode Gračanica gubi kroz fluvioglacialni nanos, a takođe i kroz ponore od kojih je najveći ponor u Liverovićima. Ponor se nalazi sa desne strane jezera Liverovići, na njegovoj desnoj obali, ispod puta Nikšić – Morakovo.

¹⁹ V. Vlahović, Kras Nikšićkog polja i njegova hidrogeologija, Titograd 1975, str 148.

Slika 3. Ponor Liverovići

Sistematska istraživanja voda krških terena koja su vršena od 1955-1959 godine pokazala su da postoje posebne hidrološke veze između ponora u Liverovićima i ponora na Lukavici sa vrelima u Nikšićkom polju i u donjoj Zeti. Bojenjem je utvrđena hidrološka veza između Liverovičkog ponora i vrela Perućice.

Tabela 9: Pregled veze ponora i izvora utvrđenih bojenjem

Naziv obojenog ponora	Datum bojenja	Naziv izvora sa kojim je povezan ponor	Datum pojeve boja na izvoru	Pretpostavljena dužina predenog pravol.puta L=M	Vrijeme predenog puta		Brzina kretanja		Izveo bojenje ponora
					U h	sec	m/s	m/h	
Ponor Liverovići	3.01 1958	Brana Perućica	04.01.1958. U 11h	11000	36 h	129.600	0.0847	304.98	Služba HE Gornja Zeta
Liverovički pijez. 346	23.05.1960. U 11h	Brana Perućica	25.05 1960 u 5 h	11000	44 h	158.400	0.0694	249.84	Služba HE Gornja Zeta

Pored toga je utvrđena hidrološka veza ponora Arap u Barama Bojovića sa vrelima Kerep u donjoj Zeti, a ponora Luke Bojovića sa vrelom Bistrica. Sva ova bojenja ukazuju na složenost posebnih hidroloških veza i kretanja voda u kršu uopšte.²⁰

Dužina toka Gračanice je 29 km. Srednji protok je $2,3\text{m}^3/\text{sec}$. Najveći proticaj je u Decembru i Januaru, a najmanji u Septembru i Avgustu. Rijeka Gračanica je bila glavni faktor u formiranju fluvijalnog nanosa u Nikšićkom polju, a danas je ona postala periodičan tok sa vrlo malim protokom.²¹

Ispitivanja fizičkih i hemijskih svojstava voda u Nikšićkoj Župi dala su sljedeće rezultate. Fizičke osobine su: voda je čista, prozirna, bez boje, ukusa i mirisa. Temperature se kreću od $5-12^{\circ}\text{C}$, po kvalitetu spadaju u dobre pijaće vode. Hemijske osobine vode su: uglavnom su neutralne do slabo kisjele, umjereno tvrde, slabo mineralizovane sa dominantnim sadržajem kalcijuma i magnezijuma.

Voda rijeke Gračanice je relativno čista, ali je u posljednje vrijeme prijetilo veće zagađivanje rijeke. U doba visokog vodostaja i velikih padavina, Gračanica često ima crvenu boju, što ukazuje na uticaj iz kopova rudnika Boksita. Takođe se Gračanica zagađuje i otpadom koji stanovništvo baca u rijeku.

Osnovnim projektom regulacije Nikšićkog polja bilo je predviđeno da se na rijeci Gračanici formiraju dvije akumulacije: kod sela Bjeloševina je trebala da bude podignuta nasuta brana visine 46 metara, sa kotom uspora 860 mm, a zapreminom akumulacije 20 miliona m^3 , a kod sela Liverovići lučna brana visine 43m, kotom uspora 736 mm i zapreminom akumulacije

²⁰ Sva bojenja su izvršili istražne službe Crnogorske Elektrane

²¹ B.Radojičić, Nikšićki kraj, Nikšić 1982 god, str 26

72 miliona m³. One su trebale da se koriste za potrebe hidroelektrane Bjeloševina, Glušje i Liverovići (Ozrinići).²² Izgradnja brane Liverovići je započeta 1952, a završena 1956.

U usjeku sela Liverovići 1956 godine podignuta je betonska brana. Akumulacija "Liverovići" trebala je da služi za potrebe planirane hidrocentrale "Ozrinići" snage 8MW, zbog čega je i probijen tunel kroz Žirovnicu dug 1,5km. Međutim pokazalo se da vode Gračanice nijesu dovoljne za rad hidrocentrale pa se odustalo od tog projekta. Kao što je već rečeno Gračanica, pogotovo u ljetnjem periodu gubi veliki dio svojih voda u fluviglacijalnom nanosu, pa presušuje u donjem toku. Takođe je tokom izgradnje brane otkriven ponor Liverovići, koji je prije izgradnje brane zasut, pa se površinskim posmatranjem nije mogao zapaziti. Da bi se zatvorio ponor oko akumulacije je podignuta injekciona zavjesa u dužini od 810m i dubini od oko 200m. Jezero zahvata površinu od 0,93km² zapremina vode je 7,8miliona m³. Visina brane iznosi 45m, a kota krune preliva nalazi se na 736m nadmorske visine. Voda jezera Liverovići služi za potrebe Željezare Nikšić sa kojom je povezana betonskim kanalom. Tokom godina nivo vode u jezeru varira.

Visina brane od dna rijeke je oko 30m. Evakuacija velikih voda se vrši pomoću čeonog slobodnog preliva kapaciteta oko 380m³, sastavljenog od 5 prelivnih polja. Temeljni ispusti brane Liverovići ima propusnu moć od oko 80m³/sec.

B.O.Jadranskog sliva navodi da su u prvo vrijeme proticaji rijeke Gračanice procijenjeni na 10m³/sec, prjektom je bilo definisano 7m³/sec, a da su stvarni proticaji 2,5m³/sec.²³

²² S. Hrvačević, Resursi površinskih voda Crne Gore, Podgorica 2004, str. 270

²³ isto, str. 270

Tabela 10: Osnovne karakteristike brane i akumulacije "Liverovići"

Rijeka	-	Gračanica
Sliv	-	Jadranski
Površina sliva	km ²	
Opština	-	Nikšić
Godina završetka	-	1956
Namjena	-	Snadbijevanje vodom industrije
Srednji godišnji proticaj	m ³ /sec.	-
Kota krune brane	m n.m.	740,5
Kota normalnog uspora	m n.m.	736
Kota maksimalnog uspora	m n.m.	737,8
Kota minimalnog radnog nivoa	m n.m.	719
Ukupna zapremina	10 ⁶ m ³	9,05
Korisna zapremina	10 ⁶ m ³	8,29
Površina jezera na KNU	10 ⁶ m ³	0,93
Tip brane	-	betonska lučna
Visina brane	m	45,5
Dužina u kruni brane	m	127 lučni dio, 187 ukupno
Tip preliva	-	slobodni
Kapacitet preliva	m ³ /sec	300
Tip temeljnog ispusta	-	u tijelu brane
Kapacitet temeljnog ispusta	m ³ /sec	80

Tabela 11: Kriva zapremine akumulacije "Liverovići"

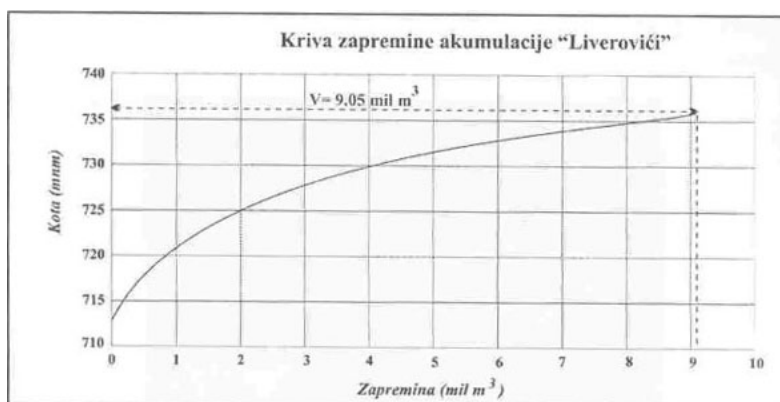
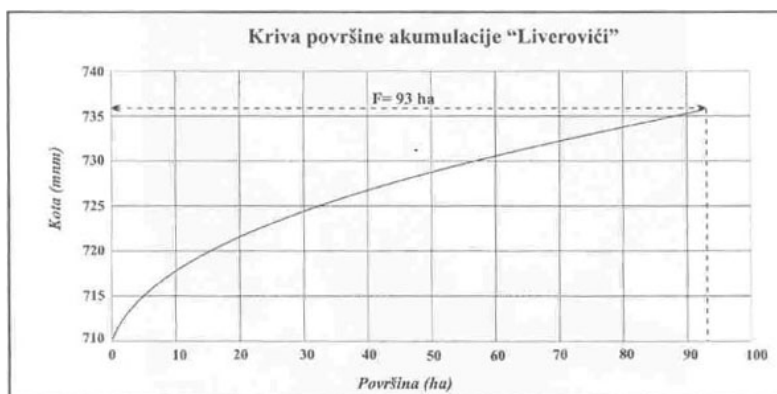

Tabela 12: Kriva površine akumulacije “Liverovići”

Obale jezera su neuređene i strme pa nijesu pogodne za razvoj turizma. Vršena su u više navrata poribljavanje jezera sa kalifornijskom pastrmkom.

Slika 4. Jezero Liverovići

Karstne izdani prisutne u intenzivno karstifikovanim stijenama nikšićke Župe, prihranjuju se pretežno direktno od padavina, čiji višegodišnji prosjek, na glavnoj klimatološkoj stanici „Nikšić” iznosi oko 2.000mm.

Od ukupne količine padavina prosječno 70% ističe preko izvora, dok 30% otpada na evapotranspiraciju. Pražnjenje karstne izdani vrši se pretežno preko karstnih izvora, čija je minimalna izdašnost, najčešće, u granicama od 100 – 1.000 l/s.

Odnos između minimalne i maksimalne izdašnosti karstnih vrela varira u širokim granicama i najčešće prelazi 1:100. amplituda kolebanja kreće se u granicama od 5 do preko 90m.

Pravac i smjer kretanja podzemnih voda, utvrđen na osnovu opita obilježavanja podzemnih voda, je generalno od istoka prema zapadu, pri čemu je fiktivna brzina cirkulacije u granicama od 0,37 do 7,72 cm/s.

Voda ispitivanih karstnih izvora, prema osnovnom hemijskom sastavu, pripadaju, prema klasifikaciji Alekina, hidrokarbonatnoj klasi, kalcijskoj grupi I tipa.

Prema dijagramu G.Waterlota ispitivane vode pripadaju pretežno I klasi, veoma dobrih voda za piće.

Ukupne dinamičke rezerve podzemnih voda procjenjuju se na oko 50 m³/s, dok procijenjene ukupne eksploatacione rezerve, u sušnom periodu godine, iznose preko 3 m³/s, pri čemu se uglavnom sa manjim izuzecima radi o bilansnim rezervama.²⁴

U Nikšićkoj Župi ima više izvora koji se većinom nalaze na padinama okolnih planina, obično na spoju vodonepropusnih i vododrživih stijena. Veći izvori sa desne strane Gračanice su vrela Blace Morakovske od kojih izvire Gračanica i koji su djelimično kaptirani za potrebe vodosnabdijevanja Župe. Izvor Susjed izvire u podnožju Prekornice na nadmorskoj visini od 930.m. Izvor Slatišnjak izvire iznad Bjeloševine na 1012.m. nadmorske visine. Potok Mačak u Kutima nastaje od više izvora, od izvora Đedov studenac na 920.m. nadmorske visine, Žukovice 980.m.nadmorske visine, koji je djelimično kaptiran i Crni oštak zapadno od njih na 964.m. nadmorske visine. Pored njih još je značajan i izvor Botanac u Bastasima na 796.m. nadmorske visine. Od značajnijih izvora sa lijeve strane doline rijeke Gračanice izdvajaju se Radenovac koji izvire kod Laza (1019.m.)na nadmorskoj visini od 915.m., Gojuša na visini od 880.m. nadmorske visine i Jasenovac na visini od 1080.m. oba iznad sela Jugovići.

3.5. Sastav zemljišta

Na sastav gornjeg sloja zemljišta utiču brojni faktori, prije svega geološko-litološka građa terena, klima, reljef, čovjek. Raspored i sastav stijena znatno utiče na sastav zemljišta. U Župi su dominantno zastupljeni dolomiti, krečnjaci, eruptivi i škriljci. Može se reći da je zemljište Nikšićke Župe formirano na krečnjačko-dolomitskom supstratu. Velike količine padavina, toplija klima, omogućile su stvaranje naslaga crvenice većinom u selima: Kuta, Vasiljevići, Liverovići i Jugovići.

Smonica je rasprostranjena u gornjem Morakovu, Donjem Zagradu, Bjeloševini i Starom Selu. Glinuša se javlja najviše na prostoru Kuta i u

²⁴ M.Doderović, Vještačka jezera Crne Gore (Monografija), Geografski Institut Filozofskog fakulteta 1999.

jednom dijelu Dučica i Jugovića. Aluvijalna tla u dolini rijeke Gračanice, kao i deluvijalna tla u podnožju padina bila su kultivisanjem pretvorena u kvalitetna, ali slabljenjem zemljoradnje su dosta zapuštena i proces erozije na njima je vrlo intenzivan.²⁵

Morene su prekrivene buavicama i na njima je bogatstvo humusa nešto veće. Ova zemljišta su vodom bogatija nego ostali djelovi doline. Većinom zahvataju prostor sela Zagrad i Oblatno, dok zahvataju i planinske zaravni.

Na planinama i planinskim zaravnima najrasprostranjeniji tip tla je buavica. One imaju u svom sastavu visoki procenat humusa. Sadržaj humusa se kreće od 10-40%. Buavice su veoma plodne. Nastale su povoljnim klimatskim uslovima uz veliko učešće travnate vegetacije.

Veliki problem za razvoj zemljoradnje predstavljaju bujični procesi u dolini Gračanice. Ona sa svojim bujičnim pritokama odnosi gornji rastresiti sloj, osobito na deluvijalnim nanosima i morenama. Oko 5000 ha zemljišta zahvaćeno je ekcesivnom erozijom. Proučavanjem erozije tla u dolini Gračanice izračunato je da prosječna količina bujičnog nanosa godišnje iznosi 1500m³ na 1 km.²⁶

Površina od oko 4000ha zahvaćena je jakom erozijom. Izračunato je da godišnje u slivu Gračanice količina nanosa iznosi oko 23000m³.²⁷

Danas se na prostoru Nikšićke Župe, zahvaljujući čovjekovom uticaju poboljšava kvalitet zemljišta i plodnog tla pojedinih djelova doline. To se postiže primjenom modernih agrotehničkih mjera. Takođe se preduzimaju razne mjere za zaštitu zemljišta od erozije, prije svega pošumljavanjem i regenerizacijom šumskog pokrivača. Sve te mjere treba da zaštite plodno tlo u Župi kojeg je danas sve manje.

3.6. Biljni i životinjski svijet

Reljef i klima bitno utiču na raspored i bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta nekog prostora. Nikšićka Župa je bogata raznovrsnim biljnim svijetom. Čitava dolinska ravan i padine koje joj gravitiraju su kultivisane. Na mjestima gdje se proširuje rečno korito i gdje vode ima u suvom dijelu godine javlja se ritska šuma (kod manastira Svetog Luke). Uz samu obalu rijeke javljaju se vrbe i topole. U ravni doline pretežno se nalaze njive i bašte, kultivisane livade, voćnjaci i sl.

Na padinama okolnih planina i brda izdvaja se nekoliko vegetacijskih pojaseva:

- šume i šikare bijelog graba do 800 m nadmorske visine. Pored bijelog graba, važnije vrste drveta u zoni bijelog graba su još: jasen, hrast, crni grab, drijen, lijeska, klen i brijest.

²⁵ B. Radojčić, Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str 103.

²⁶ S. Sinanović, Melioracija Nikšićkog i Grahovskog polja, Beograd 1989, str.58

²⁷ isto, str 59.

- šume crnog graba se nastavljaju na pojas bijelog graba i rastu na visinama do 900m. Vrste drveta su slične kao u zoni bijelog graba.

- pojas bukove šume zahvata veliko prostranstvo, naročito na prostoru Prekornice, Morakova, Štitova i Kutskog brda. Ove šume se mogu podijeliti na tri subasocijacije: 1) bukova šuma se nastavlja na pojas crnog graba i prostire se do visine od 1300m nadmorske visine. Većinom je to čista bukova šuma. 2) šume bukve i jele se nastavljaju na brdski pojas bukove šume i dostižu visinu od 1600m nadmorske visine. Zastupljene su u predjelima Morakova, štitova i dr. 3) subalpijska bukova šuma je razvijena iznad pojasa bukve i jele. Često izgrađuju poslednji šumski pojas, iznad nje su pašnjaci i visokoplaninske goleti.²⁸

- šume munike rastu na visinama od 1550-2000m . One zauzimaju veliko prostranstvo na Štitovu, Prekornici i Maganiku. Mjestimično se spuštaju niže u predjelu Kuta. Najveću površinu munike zauzima u predjelu Štitova gdje se javlja kao posebna endemična asocijacija. Drvo munike služi kao sirovina za proizvodnju katrana i građevinskog drveta koje se koristi u brodogradnji.

- pojas klekovine bora se nalazi na niskim planinama kao što je Prekornica, iznad pojasa subalpijske bukve i čini gornju šumsku granicu.

- pojas planinskih pašnjaka i goleti se prirodno nalazi iznad šumske zone na visini od 2000m. Usled antropogenih uticaja, prvenstveno zbog paljenja i sječe šuma, došlo je do stvaranja pašnjačkih i livadskih površina i na visinama od oko 1300m nadmorske visine. Većinom se površine pašnjaka i livada nalaze na visokim zaravnima Lukavica, Krnovo, Konjsko, Skladna. Danas je veliki dio tih površina pokriven tvrdom travom tzv. "tvrdac".²⁹

Danas se velike količine drveta koriste za ogrijev i neracionalno se sijeku. Da bi se zaštitile velike šumske površine sječa se mora kontrolisati i vršiti intezivno pošumljavanje, da bi se sačuvale šume od uništenja. Pogotovo se sijeku šume bukve i cera koji se većinom koriste za ogrijev.

Životinjski svijet je veoma raznovrstan. Od divljih životinja u Nikšićkoj Župi sreću se zec, vjeverica, lisica i kunica, dok se rjeđe susreću po planinskim predjelima vuk i medvjed. Pri samim planinskim vrhovima susreću se srne, divokoze i divlje svinje. Od ptica većinom su tu vrapci, vrane, jastreb, soko i orao. Od ptica selica dolaze laste i u jesenjem periodu na Liverovičko jezero se spuštaju ptice ždralovi, rode i patke. Jezero je u više

²⁸ B.Radojičić, Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str.97

²⁹ isto, str.99

navrata poribljavano kalifornijskom pastrmkom. U jezeru i njegovim pritokama sada egzistira pet vrsta riba: iz porodice pastrmki potočna sorta pastrmke, jezerska sorta pastrmke i kalifornijska pastrmka, iz porodice šaranskih riba gaovica, gagica i porodica peševa Peš. Dominantna vrsta je potočna forma pastrmke koja se najbolje adaptirala i poprimila jezerske forme.³⁰

4. Geografsko – istorijska osnova

Zbog povoljnih fizičko-geografskih uslova, relativno blage klime, prostranih pašnjaka u okolini i obilja vode, može se pretpostaviti da je Župa Nikšićka bila naseljena u davna vremena. To je još vjerovatnije zbog toga što u Župi ima relativno dosta plodne zemlje.

Iz najstarijih vremena nemamo istorijskih izvora koji bi govorili o razvitku ovoga kraja. Nađene su alatke od kamena, strugalice od krečnjaka, kamene sjekire od krečnjaka i jedna igla od bronz. Ti se nalazi čuvaju u muzeju u Nikšiću. Pretpostavlja se da pripadaju neolitu – mlađem kamenom dobu (od 10.000 do 3.000 g.prije nove ere). Na Zagrađu je pronađena kelt sjekira iz Haltštata, starijeg gvozdenog doba(od 1.000 do 500 g.prije nove ere), tj.u doba organizovanja prvih država na prostoru Grčke i Italije i u doba migracija indoevropskih naroda. U doba naseljavanja Ilira ovaj kraj je pripadao plemenu Dokleata, kod kojih je stočarstvo bilo glavna privredna grana, pogotovo zbog dobrih pašnjaka u okolini. Padom Ilirskih plemena pod rimsku vlast došlo je do ubrzane romanizacije Ilirskog stanovništva. U Župi su pronađeni ostaci rimskog vodovoda koji je snabdijevao grad Andervu (Nikšić). Voda je dovođena sa izvorišta Jablanice. Nikšićka Župa je u doba rimske vladavine pripadala provinciji Prevalis. Takođe su i neka župska sela bila naseljena u doba Rimljana, što potvrđuju materijalni dokazi, ostaci rimskog groblja, rimski novac, nakit, keramika. Sa dolaskom Rimljana grad Anderva je postao važno središte i administrativno-trgovački centar stanovništva ovog kraja. Podjelom carstva i IV vijeku prije nove ere Anderva je bila u sastavu Istočnog rimskog carstva.

U VI vijeku nove ere današnjim Nikšićem i okolinom vladaju Istočni Goti. Oni su razorili Andervu i sagradili tvrđavu zvanu Anagastum. Kasnije su Sloveni prilagodili ovaj naziv svom jeziku u tako je grad dobio naziv Onogošt.

Sloveni su došli u VI i VII vijeku i naselili ove oblasti. Tu su formirali oblast Podgorje, koja se prostirala od Onogošta do Nevesinja. Obuhvatala je Moraču, Pivu i Drobniak. Onogošt tada postaje važan administrativni, trgovački i upravni centar. Takođe je bio i jako utvrđenje.

³⁰ M.Doderović, Vještačka jezera Crne Gore (Monografija), Geografski Institut Filozofskog fakulteta 1999, str. 63

Sloveni su prilikom dolaska na Balkan zatekli romanizovano ilirsko stanovništvo. Ono je bilo dosta malobrojno jer je jako stradalo tokom avarskih osvajanja. Zatočeno stanovništvo Sloveni su zvali Vlasi. Vrlo brzo je došlo do miješanja stanovništva pa su se formirale etničke grupe: Mataruge, Ćići, Macure i sl. Nešto kasnije dolaze Lužani i Španje, dosta brojna slovenska plemena. Najprije je Župa bila u sastavu Vizantije kao i Onogošt. Zatim se prilikom oslobađanja od Vizantije, sve do 1180. godine Župa nalazila pod vlašću Vojislavljevića, zetskih vladara. Godine 1180. Župa ulazi u sastav države Nemanjića, kao i sva Zeta. Župa ostaje u sastavu Nemanjićke države sve do propasti srpskog srednjovjekovnog carstva. U periodu Nemanjića, dolinom Gračanice prolazio je važan trgovački put od Onogošta do Brskova, važnog rudarskog mjesta srednjovjekovne Srbije. O tome svjedoče ostaci karavanske stanice Susjed-grad u Gornjem Morakovu. Stanovništvo se većinom bavilo zemljoradnjom i stočarstvom. Zemlja je bila u posjedu feudalaca koji su imali svoje kmetove koji su radili na njihovim posjedima. U brdskim krajevima feudalni sistem nije imao izrazite karakteristike kao u ravnici, jer se veći dio stanovništva bavio stočarstvom, pa su imali različite obaveze za razliku od kmetova. U Onogoštu je bila ljetnja rezidencija Nemanjića a odmah pored nje i mitropolitska rezidencija.

Nikšić je raspadom srpskog srednjovjekovnog carstva ušao u oblast Vojislava Vojinovića. Njegov nasljednik Nikola Altomanović izgubio je rat sa bosanskim kraljem Tvrtkom I i knjazom Lazarom Hrebeljanovićem. Tada je Nikšić ušao u sastav države kralja Tvrtka. Zatim Nikšićem upravlja Sandalj Hranić a posle njegove smrti vlada njegov sinovac Stjepan Vučić Kosača. On se proglasio za hercega od Svetog Save i po tome se oblast kojom je upravljao nazvala Hercegovina.³¹

Krajem XIV vijeka ove krajeve naseljavaju pleme Nikšići. Prije dolaska plemena Nikšića u Župu, ona se nazivala raznim imenima u dokumentima iz tog perioda, Župa Onogošt, Župa Zagradska, Župa Gračanica. Od druge polovine 15.vijeku nosi današnji naziv. Na predjelima Podgorja javljaju se u 15.vijeku jaka plemena:Banjana, Drobnjaka, Riđana i Nikšića. Prema predanju Nikšići vode porijeklo od svog rodonačelnika Nikše, za koga legenda kaže da je bio u rodbinskim odnosima sa Nemanjićima. Po legendi porijeklom je Nikša iz Grblja, dalje se kaže da se naselio na Zagrad, gdje je sa svojim sinovima uspio da ubije bana Ugrena, tadašnjeg gospodara Nikšića i okoline, i da zavlada ovim prostorima. Međutim dr.Branislav Đurđev tvrdi da Nikšići vode porijeklo od starog zetskog plemena u okolini Podgorice i da su već u XIV vijeku bili dosta brojno pleme na području župe Onogošt. Po plemenu Nikšići Onogošt dobija ime Nikšić.³²

U okolini Onogošta živjela su tri stara plemena:Riđani, Lužani i Drobnjaci. Riđani su bili najače pleme u Župi i živjeli su u njenom zapadnom

³¹ R.Marojević, Župa Nikšićka, Nikšić 1985, str.32

³² B.Đurđev, Iz istorije Crne Gore, Brdskih i Malisorskih plemena, Sarajevo 1954, str. 68

dijelu. Lužani i Drobnjaci živjeli su u istočnom dijelu. Sva tri plemena imala su udio u Nikšićkom polju i na planinama oko njega. Sa Zagrada koji je bio centar prvobitnog naseljavanja Nikšića oni su se širili prema Nikšićkoj Župi, zatim preko planina u Rovca i na zapad u dolinu Gračanice i Nikšićko polje. U dolini Gračanice osnivaju dva naselja, Dragovoljice i Rubeža. Nikšići su istisli Drobnjake iz doline Gračanice i podigli jako naselje Trebjesa blizu Onogošta. Otad se ta grana plemena zove Trebješka. Nikšići su asimilirali dio ovih starih plemena pogotovo djelove Lužana i Riđana.

Turci dolaze 1465. godine u Nikšić i Nikšićka Župa je pod Turskom vlašću sve do oslobođenja Župe 1856. godine. Za vrijeme turske vladavine bilo je masovno seljenje stanovništva. Pogotovo je velika seoba iz Župe bila 1756. godine, kada su se brojne porodice iselile u Istočnu Bosnu, Srbiju i u druge krajeve. Župljani su imali brojne okršaje sa Turcima. Učestvuju i u ustanku vojvode Grdana 1597. godine. Do podizanja grada Nikšića, završena gradnja 1705. godine, Nikšići su bili kompaktno pleme, prošireno osim na Župu i u Rovca i okolinu Nikšića. Ono je imalo dobre pašnjake i relativnu samostalnost. Od gradnje Nikšića i naseljavanja Turaka-građana, inače poturčenih hrišćana, situacija je bila otežana za Nikšiće. Računa se da je istorija Župljana do XVIII vijeka neraskidivo povezana sa istorijom plemena Nikšići, čiji su bili dio. Poslije podizanja Nikšića i raseljavanja Nikšića iz Nikšićkog polja oformilo se župsko pleme kao zasebno pleme u istočnoj Hercegovini. Nikšić su Turci naselili poturčenjacima iz Herceg Novog, Risna, Trebinja, Kuča i Pipera. Oni su uz ljude iz kraja koji su prelazili u Islam činili glavnu masu muslimanskog stanovništva u Nikšićkom kraju. Činili su velike nevolje i zulume pravoslavnom stanovništvu koje su nazivali raja.

Župljani učestvuju i u napadu na Nikšić 1711 godine. Takođe Župljani organizuju hajdučke čete koje su ubijale Turke, plijenile stoku i svetile braću i rođake. Jedan odred Župljana učestvovao je u bici na Krusima 1796 godine.

Zbog pojačanog terora Turaka nad hrišćanskim stanovništvom i pod uticajem prvog srpskog ustanka, Župljani dižu ustanak protiv Turske 1805 godine. Takođe su se digli na ustanak Drobnjaci, Grahovljani i Banjani. Župljani traže pomoć od Crnogoraca, ali im ovi zbog svoje teške situacije nijesu mogli pomoći. Tada su vođene teške borbe u Župi. Poturčene porodice Vezirović koje su živjele u Župi su tim ustankom protjerane i više nije sve do oslobođenja u Župi bilo stalne turske vojske ili poturica. Pošto je ugušen ustanak u Drobnjacima, uz posredovanje Petra I Petrovića sa Hamzom Mušovićem ustanak u Župi je umiren. Župa je bila po strani od glavnih puteva i važnih komunikacija za snadbijevanje Nikšića i bila je njena velika površina pod šumom. Turci nijesu često i bez potrebe dolazili u Župu. Župljani su pružali otpor sve do 1819 godine kada je došlo do primirja. Župljani su održavali prisne veze sa Brđanima i Crnogorcima i naredbe

cetinjskog vladike su se izvršavale. Župljani su se smatrali dijelom Crne Gore.³³

Godine 1852. uzimaju Župljani velikog učešća u borbi protiv turske vojske Omer– paše Latasa. Pored Župskog manastira, Župljani su učestvovali i u odbrani manastira Ostrog. Godine 1856. Župa je oslobođena od Turaka i pripojena Crnoj Gori. Poslije oslobođenja Nikšićke Župe od turske vlasti 1856.godine, što je priznato od strane velikih sila poslije grahovske bitke, u Župi je formirana kapetanija, koja je ušla u sastav katunske nahije. Kapetanija je podijeljena na četiri stotine, koje pored toga što su bile vojne formacije istovremeno su bile i administrativno-teritorijalne jedinice. Na njihovom čelu su se nalazili stotinaši. One su se dalje dijelile na desečarije, na čijem su se čelu nalazili desečari. Pored pripremanja vojske za rat ove vojne starješine su u miru imale nadležnosti prikupljanja poreza i obavljanja sudskih i upravnih poslova. Župljani 1861. godine učestvuju u borbama u Hercegovini kao dobrovoljci u odredu Peka Pavlovića i borili se kao "jajoši" u ustanku Luke Vukalovića. Kada je Omer-paša Latas napao po drugi put na Crnu Goru 1862. godine veliki broj Župljana borio se u Dugi, gdje ih je i veliki broj poginuo. Godine 1871 u skladu sa reformom vojske koju je sproveo knjaz Nikola ukinute su stotine kao vojna formacija i umjesto njih su formirane čete. Kao veće jedinice formirani su bataljoni. Pošto u Župi nije bilo dovoljno vojnih obveznika za formiranje posebnog bataljona formiran je zajednički Župsko-Lukovski bataljon od obveznika iz Župske i Lukovske kapetanije. Hrabro su se borili u bici na Vučjem Dolu, a istakli su se i prilikom oslobodjenja Nikšića 1877. godine, kada su osvojili jedan od najtežih šanaca Džidića – kulu. Oslobođenjem Nikšića i Ozrinića 1877.godine i zbog rasta prirodnog priraštaja stekli su se uslovi da se 1889.godine formiraju od vojnih obveznika iz Župske i Lukovske kapetanije posebni bataljoni.

Selo Bršno, koje se nalazi jugozapadno od Župe, a južno od Kablene glave (1151.m.), u maloj udolini dužine 4 km, a širine 2 km, i prosječne nadmorske visine od 720.m. je poslije oslobođenja Nikšića izdvojeno iz sastava Župske kapetanije i ušlo je u sastav Ozriničko-Bršanske kapetanije. Knjaževim ukazom iz 1903.godine vraćeno je u sastav Župske kapetanije. U sastav kapetanije, a poslije Prvog svjetskog rata, Župske opštine ostaje sve do 1945.godine, kada ponovo pripada Ozrinićima.

Župski bataljon je učestvovao u prvom balkanskom ratu u borbama oko Skadra. Takođe su po izbijanju drugog balkanskog rata Župljani učestvovali u bici na Bregalnici. U prvom svjetskom ratu Župski bataljon u sastavu Sandžačke vojske, ratuje u Bosni i trpi velike gubitke na Glasincu. Tu su za jedan dan borbe poginula 34. Župljanina. Poslije kapitulacije Crnogorske vojske 1916. godine i okupacije život je bio težak. Glad, bolesti,

³³ B.Pavićević, Stvaranje crnogorske države, Titograd 1953, str. 82

represije okupatora odnijele su velike žrtve. Tada je bio razvijen veoma u Župi komitski pokret. Poslije oslobođenja 1918. godine došlo je do ujedinjenja jugoslovenskih naroda, što je u narodu primljeno sa oduševljenjem. Jedan dio stanovništva ostao je vjeran kralju Nikoli i ubrzo su počeli komitovati protiv novih vlasti. Narod se podijelio na bjelaše pristalice ujedinjenja i zelenaše pristalice nezavisnosti. Komitovanje je trajalo sve negdje do smrti kralja Nikole 1921. godine, a manjeg inteziteta i do 1924. godine.

Između dva svjetska rata u Župi je bilo dosta teško stanje kao i u ostalim krajevima Crne Gore. Siromaštvo je bilo veliko. Tada se javljaju i prve organizacije KPJ u Župi. Prva organizacija KPJ u Župi je formirana krajem 1937.godine.³⁴ U II svjetskom ratu Župa je dosta stradala. Župa je okupirana od strane Italijana. Po izbijanju trinaestojulskog ustanka u Župi dolazi do formiranja prvih narodnooslobodilačkih odreda. Skoro istovremeno došlo je do formiranja i četničkih jedinica. Između njih je došlo do neslaganja, o borbi protiv okupatora i budućem uređenju države. Tako da je rat u Župi pored borbe protiv okupatora bio i bratoubilački. U NOB-u su poginula 103 Župljanina kao borci, 91 je poginuo kao žrtva fašističkog terora, a više od 60 je poginulo u četnicima. Župa je bila spaljena i uništena mnogo puta. Poslije oslobađanja 18. septembra 1944. pristupilo se obnovi Župe. Omladina na radnim akcijama poslije rata učestvovala je u obnovi porušene zemlje. Podizanje ustava na Gračanici, izgradnja puta, Liverovičkog jezera i sl. Od ubrzanog razvoja Nikšića pedesetih godina, veliki dio stanovništva pogotovo mladih, odlazi iz Župe i zapošljava se u Nikšiću.

Najveći broj bratstava danas u Župi vodi porijeklo od plemena Nikšići, dok je veliki broj stanovnika porijeklom iz drugih krajeva Crne Gore.

³⁴ M.i V.Šundić, Kolijevka plemena Nikšići, Nikšić 1974, str. 63

5. Geografsko – ekonomske osnove razvoja

5.1. Stanovništvo

Podaci o broju stanovnika do oslobođenja od Turaka ne postoje. „Srpsko-dalmatinski“ magazin iz 1849. godine je objavio da u je Župi živjelo 1848. godine 300 parohijana, što znači 300 domova.

Na broj stanovnika Župe, uticali su: doseljavanje stanovništva iz drugih krajeva, zatim tokom gladnih godina bilo je primjetno odseljavanje stanovništva, tu su još i epidemije raznih bolesti koje su uticale na opadanje broja stanovnika (kuga, tifus, španska groznica), nehigijenski uslovi života uticali su na veliku smrtnost odojčadi i majki, ratovi sa Turcima itd.

Po oslobođenju od Turaka 1877. godine na ovoj teritoriji živjelo je oko 230 domaćinstava sa 1500 stanovnika. Krajem 19. vijeka u Župi je bilo 450 domaćinstava sa 1850 stanovnika. Po popisu od 1921. godine u Župi je živjelo 2348 stanovnika. Ovaj popis je vršen u neredovnim prilikama i ne odražava pravo stanje o broju stanovnika u Župskoj opštini. Na sledećem popisu iz 1931. godine, koji je bio puno bolje organizovan, vršen u normalnijim prilikama, broj stanovnika u Župi je bio 3776 stanovnika. Iz svega se vidi da je broj stanovnika u Župi bio relativno mali, ali da po oslobađanju brzo raste, bez obzira na razne teškoće (I i II balkanski rat, I svjetski rat, epidemije, glad).

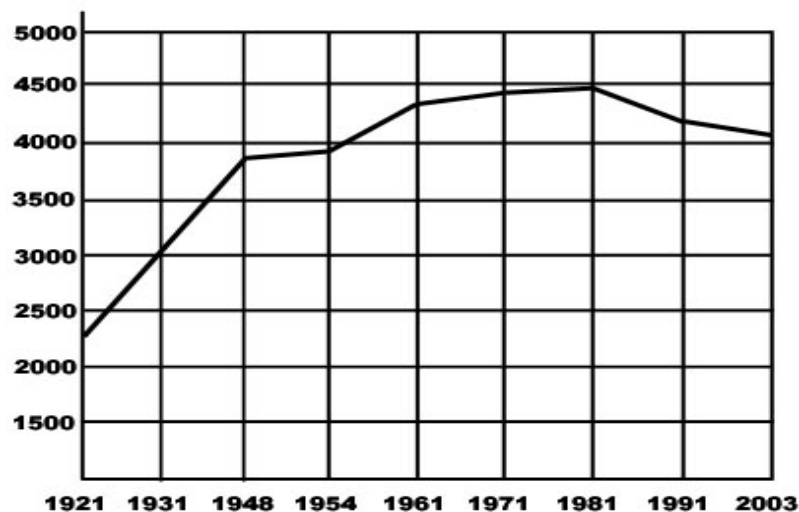
Poslije drugog svjetskog rata koji je ostavio posledice na broj stanovnika, prvi popis je izvršen 1948. godine. Po tom popisu u Župi je živjelo 3793 stanovnika u 782 domaćinstva.

Tabela 13: Broj stanovnika u Župi za period 1921-2003. godina

Godina	1921	1931	1948	1951	1961	1971	1981	1991	2003
Br.stanovn.	2348	3776	3793	4275	4331	4333	4411	4151	4006

Iz tabele se vidi da je broj stanovnika rastao brzo između 1921 i 1931 a da skoro nije bilo rasta između 1931 i 1948 godine, kao posledice Drugog svjetskog rata. Stanovništvo brzo raste poslije rata međutim već od 60-tih godina primjećuje se stagnacija broja stanovnika. Razvojem industrijalizacije veliki broj stanovnika odselio se u grad. Posledica toga je sve manji broj stanovnika na selu. Do 60-tih godina rast stanovnika prelazi u stagnaciju, period 60-70-tih godina i pored relativno visokog priraštaja u tom periodu, i veliki broj ljudi otišao je u grad i tamo našao zaposlenje u industrijskim preduzećima što se odrazilo na broj stanovnika. Do osamdesetih ponovo je došlo do blagog rasta stanovništva, usljed poboljšanja životnih uslova (izgradnja puteva, elektrifikacija, izgradnja vodovoda.), čime je odseljavanje iz Župe smanjeno. Poslije 80-tih godina dolazi do pojačanog odseljavanja iz Župe uz istovremeni pad prirodnog priraštaja, što je sve zajedno rezultiralo padom broja stanovnika u Župi sa 4411 stanovnika na 4006 stanovnika 2003 godine.

Dijagram 5: Kretanje broja stanovnika u periodu 1921-2002 godine

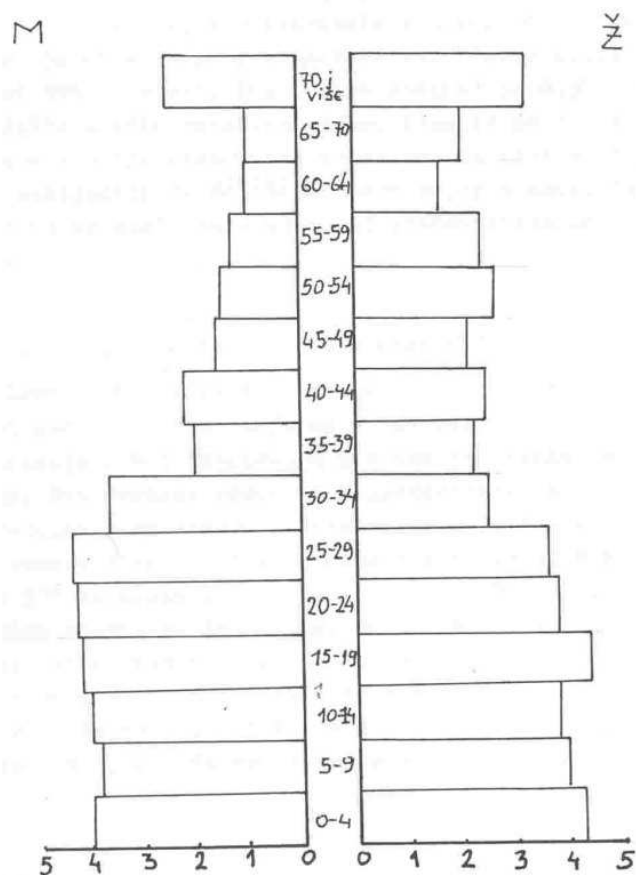

5.1.1. Starosna i polna struktura stanovništva

Posmatrajući stanovništvo po polu primijetan je nešto veći udio ženskog stanovništva, naročito u kategoriji starijeg stanovništva (starije od 55 i više godina). To je najvjerojatnije posljedica drugog svjetskog rata, gdje je mahom stradalo muško stanovništvo. Karakteristično je da je u starosti od 10-34 godine više muškog stanovništva, a u grupama od 35 i više je ženskog stanovništva. Godine 1981 učešće mladih je bilo oko 37%, a starih više od 60 godina oko 8% što je pokazivalo relativno dobro (učešće mladih od 35% od

ukupnog broja stanovnika se smatra normalnim). Godine 1991 procenat mladih je opao na 33 %, a starih se povećao na oko 11%, a takođe se osjeća i manjak najmlađeg stanovništva (od 0-5 godina).

Tabela 14: Starosna i polna struktura stanovništva (1991)

5.1.2. Obrazovna struktura stanovništva

Na području Župe radi jedna osmorazredna škola sa tri područna odjeljenja sa 4 razreda. Školu je pohađalo 1981/82 školske godine 651 učenik, godine 1991/92 569 učenika, a 1999/2000 školske godine 424 učenika, što jasno pokazuje opadanje prirodnog priraštaja i smanjenje broja stanovnika. Njima je predavala 34 nastavnika godine 1999/2000. Svršeni osnovci nastavljaju školovanje u srednjoškolskim ustanovama u Nikšiću. Sve je to uslovalo da broj nepismenih stalno opada, pa je procenat nepismenih i polupismenih iznosio 1981 godine 11,6% od ukupnog broja stanovnika starijih od 10 godina, a 1991 9% nepismenih. Skoro 90% nepismenih su žene. Stariji od 60 godina čini 90% nepismenih.

5.1.3. Ekonomska struktura stanovništva

Poslije II svjetskog rata u Nikšićkoj Župi poljoprivredom se bavilo skoro 100% stanovništva. Međutim razvojem Nikšića i izgradnjom preduzeća, koja su tražila mladu radnu snagu, pokrenute su veće unutrašnje migracije na relaciji selo-grad. Veliki broj poljoprivrednog stanovništva iz Župe napušta svoja mala imanja i seli se u grad gdje se i zapošljava u privredi Nikšića. Razvojem saobraćaja i izgradnjom modernog puta za Nikšić stanovništvo se zapošljava u industriji, rudarstvu i drugim privrednim granama, ali bez napuštanja imanja, već se ujedno bavi i poljoprivredom. Tako da je za ovaj period karakteristična pojava velikog broja dnevnih migranata, koji svakodnevno odlaze na radno mjesto i ponovo se vraćaju na selo. Pored radnika i učenici svakodnevno putuju u grad (1991 god. bilo je 950 migranata dnevno iz Župe).

Ovo ukazuje da je tada došlo do stagnacije u poljoprivredi i po popisu iz 1991 svega 18% stanovništva se bavilo "samo" poljoprivredom. U industriji je radilo 508 radnika ili 55% od ukupnog broja zaposlenih, a u rudarstvu oko 211 ili 21%.

Proces deagrarizacije odvijao se pogotovo od 1965 godine u izrazitim nastojanjima seoskog stanovništva da se zaposli u industriji, ali da istovremeno ne napušta svoje imanje, tako da poljoprivreeda postaje uzgredna i sporedna djelatnost.

Broj domaćinstava je takođe u porastu i po popisu od 1948 g. bilo 782, a 2003 godine 1027. Struktura privređivanja je mješovita, jedni se bave poljoprivredom, drugi su zapošljeni u industriji i rudarstvu. Prosječno u jednom domaćinstvu ima 3,9 članova.

Tabela 15: Broj domaćinstava u Župi za period 1948 – 2003

Godina	1948	1953	1961	1971	1981	2003
	782	858	820	879	923	1027

5.2. Poljoprivreda

Poljoprivreda je kroz vjekove bila glavna privredna grana ljudi ovoga kraja. Župa je poljoprivredno uvijek bila relativno dobro razvijeno područje. Zemljoradnja je bila razvijena, ali je primat uvijek i malo stočarstvo. Uzrok tome su velike površine pašnjaka na zaravnima u okolini Župe, a i u samoj Župi postoji veliki broj livada i pašnjaka. Uz obilje voda i plodne zemlje jasno je zašto je Župa bila, a i danas je značajno poljoprivredno središte u Crnoj Gori. Sve do 60-tih godina 20 vijeka stanovništvo se u Župi većinom bavilo poljoprivredom. Od 60-tih godina i razvoja industrije u Nikšiću i izgradnjom modernih saobraćajnica, većina stanovnika Župe se zaposlila u Nikšiću. Orijentišući se na rad u Nikšiću, poljoprivreda je postala dopunska aktivnost većine stanovništva.

5.2.1. Stočarstvo

Stočarstvo je u prošlosti bilo glavna privredna grana Nikšićke Župe, a i danas je značajno zastupljeno. Danas se više pažnje posvećuje kvalitetu nego broju grla. Slabljenje stočarstva je u vezi sa odlaskom mladog stanovništva u grad, a sa razvojem industrije i rudarstva, gdje mladi nalaze zaposlenje. Zbog toga u Župi slabi stočarstvo, pa i sva poljoprivreda koja postaje sporedno, dopunsko zanimanje. Danas u Župi je veoma smanjen broj grla stoke u odnosu na 1939 godinu. Taj broj je opao za 18% konja, 20% krava i 45 % ovaca.

Tabela 16: Broj stoke – stanje 1939.godine

	Konji	Goveda	Ovce
Broj	441	3.024	12.213

Što se tiče načina stočarenja ono je uglavnom polunomadskog tipa. Radi ušteda i nedovoljne količine hrane za stoku u samoj Župi, stočari izdižu na katune tokom proljeća za pašom i povoljnijom klimom. Zadržavaju se na katunima tokom ljeta, a preko zime je stoka po selima u stajama, gdje se hrani sijenom koje se ukosi na livadskom zemljištu na planinskim zaravnima ili u selu.

Sela u Nikšićkoj Župi imaju svoje bliže i dalje katune. Stočari iz Morakova izdižu na Štitovo, Čeranića gori i Gradačkoj poljani, Vasiljevići oko Biočkog stana i na Lukavici, stočari iz Kuta imaju bliže katune na Kutskom brdu, a dalje na Barama Bojovića, stočari sa Zagrada i Oblatna

imaju bliže katune iznad Bršna, a dalje na Zakraju, Vučju i Konjskom, stočari iz Dučica imaju bliže katune u Seocima, a dalje ispod Borovih brda i na Lukavicama, stočari iz Starog Sela bliže katune imaju Lazama i Čelištima, a dalje na Lukavicama, stočari iz Jugovića imaju bliže katune na Lazama, a dalje u Zakrajima i Lukavicama, stočari iz Bjeloševine imaju katune na Lukavici.

Što se tiče razlike u stočarenju, koje je i danas karakteristično za ovaj kraj, je samo u tome što se danas ima manje stoke, katuna i koliba i što se ne izdiže u toku zime. Što se tiče najvišeg rasprostranjenja livada i pašnjaka ono je na zaravnima iznad 1200-1400m. Najveće zaravni su: Lukavica, Konjsko, Bare Bojovića, Luka Bojovića, Krново i Vučje. Đubrenje livada se obavlja na prirodan način putem torenja (tor se zadržava na jednom mjestu tri dana i noći, a zatim se seli.). Mada se danas sve više upotrebljavaju mineralna đubriva.³⁵

Tabela 17: Broj stoke - stanje 1981 godine

	Konji	Goveda	Ovce	Živina
Broj	399	2508	7512	6183

Tabela 18: Broj stoke – stanje 2003 godine

	Konji	Goveda	Ovce	Svinje	Živina
Broj	59	1607	1506	989	2934

Slabljenje stočarstva se vidi iz ove dvije tabele. Pogotovo je veliki pad u broju svih vrsta stoke. Drastičan je pad broja konja, goveda, ovaca, čak i živine, što sve daje sliku slabljenja ukupne poljoprivrede u Župi Nikšićkoj.

Broj konja i volova stalno opada zbog upotrebe poljoprivrednih mašina, čime prestaje potreba za držanjem većeg broja ovih životinja. Broj rasnih krava raste. Većina domaćinstava u Župi drži goveda – krave. Veliki broj domaćinstava prodaje mlijeko za potrebe mljekara u Nikšiću. Broj ovaca konstantno opada, pa je od 8340 grla 1971 godine već 1981 godine opao na 7512 ovaca, a 2003 godine broj ovaca je iznosio svega 1506. Svako domaćinstvo ili skoro svako u Nikšićkoj Župi posjeduje goveda i živinu i bavi se poljoprivredom, bilo kao glavnom, bilo dopunskom aktivnošću. Takođe veliki broj domaćinstava posjeduje svinje čiji je broj 2003 godine iznosio 989.³⁶

³⁵ B.Radojičić, Nikšićki kraj, Nikšić 1982, str.161

³⁶ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i stočni fond, Podgorica 2003

5.2.2. Zemljoradnja

Među obradivom površinom u Nikšićkoj Župi najviše je oranica. Zemljoradnju karakteriše usitnjenost posjeda. Njive su veoma male, prosječne površine od jednog ili dva rala, a često i manje. Parcele pogotovo u dolini Gračanice su pravougaonog oblika, ali ima parcela i drugačijeg oblika. Po zaseocima i katunima dionice su često usamljene, odvojene neplodnim i kamenitim zemljištem, te imaju oblik nepravilnog kruga. Na terasaste njive i Župi nailazimo pogotovo u selu Kuta. Ovakve površine se podizduju kamenom da bi se zaštitio plodni sloj zemlje od spiranja. Veoma su plodne, jer se obradivo tlo obnavlja nanosima.

Međutim, ovakve poljoprivredne površine nije moguće obraditi mehanizacijom, pa su i prinosi veoma mali. Obično se i nazivaju prema obliku: Plitki do, Dugi do, Duboki do ili prema imenu: Goranov do, Rađenov do i td. Pored kuća se obično nalaze male obradive površine (vrtovi) koji su zasijani raznim povrtlarski kulturama i daju uglavnom veoma dobre prinose, a naročito krompira. Struktura zasijanih površina u Nikšićkoj Župi se stalno mijenja. Ranije su se najviše sijala žita: pšenica, ječam, raž, ovas i kukuruz. Takođe su sijane i veće površine krmnog bilja i kupusa. Danas najviše preovlađuju površine zasijane krompirom, a vrlo velika prostranstva zahvataju i voćnjaci i livade.

Posljednjih godina se razoravaju i planinske zaravni na Krnovu, Lukavici i Konjsku, gdje se sadi krompir koji daje velike prinose. Od sela najveće poljoprivredne površine pod oranicama su u selima u zapadnom dijelu Nikšićke Župe: Liverovići prije podizanja brane gdje je potopljeno kvalitetno poljoprivredno zemljište, Carine, Bastasi, Jugovići, zapadni dio Dučica, Vasiljevića i Bjeloševine, zatim u sjevernom dijelu Starog Sela i južnom dijelu sela Kuta. Takođe oranice preovlađuju u centralnom dijelu Morakova, Zagrada i Oblatna.

Tabela 19: Struktura poljoprivrednih površina prema načinu korišćenja

Zemljište	ha	%
Oranice	4585	51,11
Bašte	584	4,8
Voćnjaci	103	1,2
Livade	419	4,2
Pašnjaci	651	6,5
Neplod.zemlja	769	7,61
Šume	2059	20,5
Ukupno	9171	100

Vidimo iz tabele da je 54,11% poljoprivredne površine u Nikšićkoj Župi pod oranicama. Zajedno oranice, bašte i voćnjaci imaju površinu od 5272 ha ili 61,11% površine Nikšićke Župe. Dok na livade i pašnjake koji imaju površinu od 1070ha otpada 10,7% površina što nije dovoljno za razvoj stočarstva, pa se nedostatak stočne hrane –sijena dobavlja sa planinske zaravni.³⁷

5.2.3. Voćarstvo

Povoljna klima i raznovrstnost tla usloveli su raznovrstnost voćarske proizvodnje u Nikšićkoj Župi i do skoro je bila glavni snadbjevač Nikšićkog tržišta voćem. Voćnjaci su se većinom nalazili na ocjeditim površinama sve do pojasa šume, tako da se može reći da šljiva, jabuka, vinova loza uspijevaju neposredno ispod pojasa bukove šume.

Najviše se gaji od svih vrsta voća šljiva "požeška" koja se troši svježa ili se pretvara u džemove i pekmeze, a najveći dio se upotrebljava za dobijanje rakije "šljivovice".

Broj stabala je stalno uvećavan, ali prinosi po stablu su veoma mali, a razlog je opasna bolest šljiva tzv."šarka" koja je dodatno smanjila prinose šljive. U dolini Gračanice i u cijeloj Župi šljiva se gaji u " čistim " zasadima. Pored šljive se pokušava u zadnjih nekoliko godina sa zasadima plantažnog voća, većinom jabuka, krušaka, dunja, a poslednjih godina i jagoda. Pored toga se pokušava proširivanje proizvodnje malina i kupina. Takođe se pojedinačno gaje orah, razne vrste jabuka, krušaka, višanja, trešanja.

Tabela 20: Struktura voćarskih kultura

Vrsta voća	Broj stabala	Prinosi sa stabala kg	Ukupni prinosi kg
Šljiva	19.500	17	342.000
Kruška	1.010	14	150.000
Jabuka	3.650	10	36.500
Orah	1.400	19	28.600

³⁷ Podaci iz dokumentacije MZ Mijlje Polje

5.3. Razvoj rudarstva u Nikšićkoj Župi

Uslov za pojavu rudarstva u Nikšićkoj Župi čine ogromna ležišta crvenog boksita, koja su grupisana na teritoriji Nikšićke Župe i njene okoline. Mnogi ta ležišta danas nazivaju crvenim zlatom. Izdvajaju se dva rudna reona:

1. Sjeveroistočni rudni reon Nikšićke Župe,
2. Jugozapadni rudni reon Nikšićke župe.

Prvi reon obuhvata prostranu karstnu površ na desnoj strani rijeke Gračanice, između planine Vojnika i rijeke Morače. U ovom reonu su procijenjene i najveće rezerve boksita, koje u rudnim rezervama jugozapadne Crne Gore učestvuju sa 80% .³⁸ Najveći dio terena izgrađuju mezozojski karbonatni sedimentni (trijas, jura, kreda). Najveća i najkvalitetnija su jurska ležišta između gornjotrijačkih krečnjaka koji su jako nanizani, slojevima krečnjaka i dolomita gornje jure i donje krede. Najpoznatija ležišta su: Liverovići, Zagrad, Kutsko brdo, Potlpatnik, Đurakov do, Biočki stan, Štitovo i Borovik, u kojima se procentualno Al_2O_3 kreće od 52-60%, a sadržaj negativne komponente SiO_2 je ispod 5% od 32 m (Zagrad) do 64m (Đurakov do), Konjsko, Grebevići, Milankovac i dr.³⁹

Od manjeg značaja je jugozapadni rudni reon Nikšićke Župe. To je reon koji se proteže od Prekornice do Nikšićkog polja. To su po geološkim obilježjima u cjelini nekvalitetna boksitna ležišta, koja su još uvijek nedovoljno istražena. Najznačajnija su ležišta: Bršno, Crvenjaci, Borova brda, Buavica, Matijaševića pod, Seoca i dr. Debljina slojeva je od 2-68m. Sadržaj aluminijevog oksida je ispod 50%, a SiO_2 je preko 15%, jedino ležište Borova brda imaju nešto bolji odnos Al_2O_3 i SiO_2 (51%-15%) pa je tu 1987 godine počela eksploatacija rude.⁴⁰

Radi istraživanja i eksploatacije boksitne rude na području opštine Nikšić, 1948 godine osniva se preduzeće rudnici Boksita " Nikšić". Već iste godine početo je sa vrlo slabom opremom eksploatacija rudnog ležišta iznad sela Zagrada, koje je udaljeno oko 17 kilometara od Nikšića. Prve godine je iskopano 8000 tona boksita. Sledeće godine je povećana proizvodnja, a naročito 50-tih godina, kada je otvoren put za Kutsko brdo, a zatim proširen do najvećih ležišta boksitne rude Đurakovog dola, Biočkog stana i Štitova. Već 1975 godine proizvodnja Boksita je dostigla 400.000 tona. Ubrzo je pristupljeno rekonstrukciji, tako što su najveći ležišta boksita, Štitovo,

³⁸ S.Cicmil, Metalogenija mezozojskih ležišta crvenih boksita jugozapadne Crne Gore, Nikšić 1984.str 24

³⁹ isto - str 28

⁴⁰ isto - str.32

Đurakov do i Biočki stan spojeni tunelom u dižini od 1500m sa izvoznom rampom na Seocima na 1220 metara nadmorske visine. Do Seoca je izgrađena moderna asfaltna saobraćajnica pa je transport rude olakšan pogotovo u zimskim mjesecima. Godine 1977. količina proizvedene rude je iznosila 504.000t. I tokom 80-tih godina proizvodnja je stalno rasla da bi, 1986. godine dostigla 780.000 tona. U boksitima radi oko 1200 zaposlenih od kojih više stotina stanovnika Župe. Do izgradnje kombinata aluminijuma u Podgorici najvećim dijelom se boksit izvezio na tržište zapadne Evrope. Danas rudnici Boksita isporučuju potrebne količine rude KAP-u. Poslije 1990. i raspada SFRJ teška ekonomska situacija nije zaobišla ni rudnike Boksita, pogotovo u vrijeme sankcija. Poslije ukidanja sankcija i sve do 2005. godine rudnici Boksita bolje posluju nego većina firmi u Nikšiću. To je najvećim dijelom rezultat izvoza aluminijuma KAP-a. Boksiti su od mehanizacije formirali posebnu poslovnu jedinicu koja se bavi izgradnjom putne infrastrukture (putevi, tuneli itd). Izvršena je privatizacija rudnika Boksita u 2005. godini.

5.4. Saobraćaj

Opšta ekonomska razvijenost nekog kraja u tijesnoj je vezi sa saobraćajnom infrastrukturom. U srednjem vijeku je kroz Župu prolazio važan trgovački put Onogošt-Brskovo. U vrijeme Turske vladavine pa i poslije oslobođenja od Turske Župa nije bila povezana kolskim putem sa Nikšićem sve do početka XX vijeka. Transport robe je vršen na konjima, drvenim saonicama ili na leđima ljudi. Poslije izgradnje kolskog puta olakšana je komunikacija sa Nikšićem.

Poslije II svjetskog rata, radi prevoza rude, ogromne količine drveta i ostalih prirodnih bogatstava, kao i svakodnevnog prevoza učenika u škole i radnika u preduzeća u Nikšiću, izgrađen je asfaltna cesta od Nikšića do Morakova. Glavna cesta ide od Nikšića do Morakova, kod mjesta Krstovače odvaja se jedan krak za sela Zagrad i Oblatno i dalje ka rudnicima Kutsko brdo i Štitovo, a drugi krak ide dolinom Gračanice do Mioljeg polja i dalje do Morakova. Godine 1972 izgrađen je asfaltni put do Seoca koji je 1986 godine produžen do Đurakova dola i Biočkog stana, prvenstveno je namijenjen za prevoz rude boksita, dok su mještani, privredna preduzeća dobili dobru saobraćajnu vezu sa Nikšićem i ostalim mjestima u okolini. Od glavnog puta koji kreće dolinom Gračanice nastavljaju se mnogi manji putevi, koji povezuju pojedina sela-zaseoke. Većinom su i oni asfaltirani. Godine 1999 izgrađen je asfaltni put preko Puste strane sa sjeverne strane brda Gradina koji povezuje sela Zagrad i Kuta. Taj put je zbog slabe podloge i tankog asfalta već poslije nekoliko godina u veoma lošem stanju.

Župa Nikšićka je asfaltnim i veoma dobrim makadamskim putevima povezana i sa svojim zaleđem, prije svega sa svojim katunima: Lukavicom, Konjskim i Barama Bojovića. Od asfaltnog puta od Zagrada do Kuskog brda, koji je namijenjen prvenstveno za prevoz rude, odvaja se krak prema sjeveru preko Stojage (1260.m.) i Prorokovog dola, ka zaravni Konjsko. Put je asfaltiran do Konjska, odakle se nastavlja makadamski put do Lukavice i Bara Bojovića. Jedan krak makadamskog puta se odvaja od Konjska ka istoku prema Lukama Bojovića.

Ipak, i dalje se i pored svega navedenog, u pojedinim zaseocima i katunima saobraćaj obavlja uskim i lošim putevima.

Od 1976 godine i ŠIK "**Javorak**" iz Nikšića radi eksploataciju šuma i drveta, izgrađuje puteve prema Prekornici i Maganiku u više krakova, tako da se i danas putna mreža Župe proširuje i dobija na kvalitetu. Saobraćaj u Župi je danas većinom automobilski koji je potisnuo primitivni kolski i pješački. Sve ovo govori da je saobraćaj jedno od glavnih stavki u planiranju života i rada ljudi.

5.5. Turizam

Na razvoj turizma u Nikšićkoj Župi do danas nije obraćana veća pažnja iako postoji izvjesni turistički motivi koji mogu biti turistički valorizovani. Vrijednosti klimatskih elemenata u toku ljetnjih mjeseci otvaraju mogućnost za aktiviranje kupališnog turizma na jezeru "Liverovići". Voda u jezeru je bistra i čista, kao posledica izdvojenosti jezera od naseljenog dijela Župe i industrijskih pogona u Nikšiću. Dodatni motiv u blizini jezera je manastir Svetog Luke, kao značajan kulturno – istorijski i vjerski objekat, sa mogućnošću razvoja izletničkog turizma. Kompleksi još uvijek netaknutih šuma, planinski vrhovi, pašnjaci na planinskim zaravnima pružaju mogućnosti razvoja rekreativnog turizma. Naravno, za bilo kakav vid razvoja turizma potrebne su investicije u razvoj osnovne turističke infrastrukture, poboljšanje saobraćajnih veza kao osnovnog uslova za razvoj turizma. Zatim, izgradnja smještajnih objekata i čitave prateće turističke infrastrukture.

U Župi danas postoji više ugostiteljskih objekata i prodavnica mješovite robe, koji zadovoljavaju potrebe domicilnog stanovništva, ali za razvoj turizma potrebno je mnogo više ulaganja u turističku infrastrukturu. U Župi danas postoji 8 prodavnica mješovite robe i 5 ugostiteljskih objekata, od kojih u Mioljem Polju 2 prodavnice mješovite robe i 2 ugostiteljska objekta.

6. Naselja

Nikšićka Župa je u administrativnom pogledu podijeljena na 12 sela. Idući od istoka ka zapadu to su sela sa desne strane Gračanice: Morakovo, Bjeloševina, Kuta, Zagrad, Oblatno, Carine, Bastasi i Liverovići, a sela Dučice, Staro selo i Jugovići su sa lijeve strane doline. Sva sela su smještena na rubu dolinske ravni gdje se zemljište počinjne uzdizati tj. Na granici između alogenog materijala i okolnog tvrdog zemljišta. Sela se nastavljaju jedno na drugo. Svako selo se sastoji iz više zaselaka, u koji su kuće gusto zbijene. Sela Zagrad i Oblatno smještena su na prisojnim padinama iznad ravni manjih polja. Ranije su se kuće i pomoćni objekti najviše gradili dalje od doline da bi sed zaštitilo plodno zemljište i da bi se moglo iskoristiti u poljoprivrednoj proizvodnji. Danas se kuće grade i u ravnici, tj. zaseoci su pretrpani i mnoge se porodice preseljavaju i grade kuće na najplodnijem zemljištu. Uticaj Nikšića i industrijalizacija umnogome su izmijenili način života ljudi. Svakodnevno svaki sat vremena saobraćaju autobusi koji dovoze i odvoze radnike, đake i studente koji kao dnevni migranti idu u grad.

Sjeverno od Nikšićke Župe na visinama od preko 1000m, na prostorima planinskih zaravni, javljaju se stočarska naselja-katuni. Stočari s kraja proljeća izdižu na katune zbog nedostatka stočne hrane. Svako selo ima svoje katune.

Prije I svjetskog rata imućni seljaci u Župi imali su kuće po ugledu na gradske kuće onog vremena. Pravljene su na sprat i od kamena. Prizemlje je služilo za smještaj stoke, a gornji sprat za stanovanje. Kuće siromašnih seljaka su bile slične kolibama na katunima, prekrivene su bile slamom. Kod većine kuća gornji sprat nije bio izdijeljen, nego se kuća sastojala iz jedne prostorije. Namještaj je bio siromašan, a svodio se na stvari od drveta (posuđe, trpeze, kreveti i sl.).

Danas su se uslovi života znatni promijenjeni što je imalo za posljedicu promjene spoljašnjeg i unutrašnjeg izgleda kuća. Kuće se sastoje iz više prostorija u kojima se nalazi moderan i savremen namještaj, upravo onakav kakav je i u gradu. Pored stambenih nalaze se i pomoćni objekti, štale za stoku i zgrade za smještaj poljoprivrednih proizvoda, alata i mašina. Izgradnjom vodovoda riješeno je vodosnadbijevanje većine sela, međutim u ljetnjem periodu dolazi do smetnji u snadbijevanju vodom, pa se i danas veliki broj domaćinstava snadbijeva vodom iz bunara ili cistijerni.

Škola u Nikšićkoj Župi počela je sa radom 1871.godine kod manastira Svetog Luke. Godine 1925 otvorena je nova školska zgrada u Mjoljem Polju. Mjolje Polje je administrativni centar Župe, nalazi se geografski u središtu župske doline, pa je i zbog tog razloga upravo u njemu podignuta škola. Od drugih institucija u Mjoljem Polju se nalazi još i pošta, otvorena poslije Drugog svjetskog rata, zatim mjesna kancelarija, policijska stanica, otvorena 2000. godine, zemljoradnička zadruga, više prodavnica i ugostiteljskih

objekata, ambulanta i zubna ordinacija. Kroz Mjolje Polje prolazi i put Nikšić-Morakovo, od koga se odvaja jedan krak za selo Dučice i Staro Selo. Stotinak metara zapadnije odvaja se jedan krak za selo Kuta, pa je u izvjesnom smislu i raskrsnica lokalnih puteva u Župi.

Sl. 5. Pošta u Mjoljem Polju

U svakom selu su podignuti domovi kulture, većinom u periodu 60-70-tih godina 20-tog vijeka. Početkom 1966.godine počela je elektrifikacija Župe, koja je za kratko vrijeme završena, izuzev zaselaka Gornjeg Morakova i Glušjeg sela, koji su kasnije elektrificirani. Vodovod je izgrađen u svim selima Župe. Gradnja je započela 1975.godine, a završena 1978.godine. Kaptirani su izvori na Blacama Morakovskim, na 1186.metara nadmorske visine. Godine 2000. u vodovodnu mrežu je uključena i kaptaža u Kutima na 980.metara nadmorske visine.

Sl.6. Dom kulture u selu Liverovići

6.1. Župska sela

Morakovo

Morakovo se od svih župskih sela nalazi najudaljenije od Nikšića. Nalazi se istočno od ostalih sela u dolini Gračanice. Morakovo ima po katastru površinu od 35,38 km², a 2003 broj stanovnika je bio 383 ili 11 st.na km². Dolina je tu uska i ima oblik glečerskog valova sa strmim visećim stranama, naročito prema Štitovu. Na izgled reljefa u selu Morakovo veliki uticaj su imali fluvioglacialni procesi. Vidljivi su ostaci morena, kuda se kretao lednik ka Mjoljem Polju. Selo se formiralo u dolini rijeke Gračanice. Dijeli se na Gornje i Donje Morakovo. Postoji mišljenje da je na prostoru Morakova nekad postojalo jezero, koje je nastalo poslije otapanja lednika i da je selo po tom jezeru ("moru" nazvano u narodu) dobilo i ime Morakovo. U prilog tvrdnji o postojanju jezera ide i glina u morenama na teritoriji Morakova. Kasnije je rijeka Gračanica probila čeonu morenu i usjekla svoje korito u nju i tim putem je jezero oteklo.⁴¹

Ne postoje precizni podaci kada se prvi put pominje selo Morakovo. Zna se da je bilo naseljeno i u srednjem vijeku. I danas postoje ostaci srednjevjekovnog utvrđenja zvanog u narodu kao Jerinin grad. Po legendi gradila ga je žena Đurđa Brankovića u narodu zvana prokleta Jerina. Međutim ova legenda se ne temelji na istorijskim izvorima. Zna se da je u srednjem vijeku kroz Župu prolazio važan trgovački put od Onogošta do Brskova i da je utvrđenje u Morakovu služilo kao zaštita tom važnom trgovačkom putu. Pojedini naučnici tvrde da je Jerinin grad podignut još u rimsko doba. Dr.Erdeljenović i Vuk Karadžić smatraju da je grad podigao Ivan Crnojević za odbranu od Stjepana Kosače. Međutim iz povelje koju je dobio Herceg Stjepan saznajemo da se ovaj grad zvao Susjed i da je pripadao Herceg Stjepanu. U tim poveljama iz 1444 i 1454 godine upućenih od aragonsko-napuljskog kralja Alfonsa i u povelji od 1448 godine od rimskog cara Fridriha, se o Susjedu govori kao o rimskom vojnom utvrđenju. Poslije pada pod Turke taj grad gubi svaki značaj i napušten je. Morakovo se u turskim defterima (popisima) prvi put pominje 1477 godine.⁴²

O prvim naseljenicima u Morakovu pretpostavlja da su bili su Iliri, nemamo sigurnih podataka, a dolaskom Slovena tu su bili naseljenici iz plemena Lužana. Njih je kasnije potislo pleme Nikšići. Većina današnjih stanovnika Morakova vode porijeklo po narodnom predanju iz Vasojevića. Iz Vasojevića vode porijeklo današnje porodice Marojević, Mušikić, Dragnić i Čorović. Pored ovih bratstava u Morakovu žive još i Bulatovići doseljeni iz Rovaca, i Kovačevići doseljeni iz Hercegovine.

⁴¹ S.Nikolić, Prilog proučavanja glacijacije u dolini Gračanica, Beograd 1960, str.15

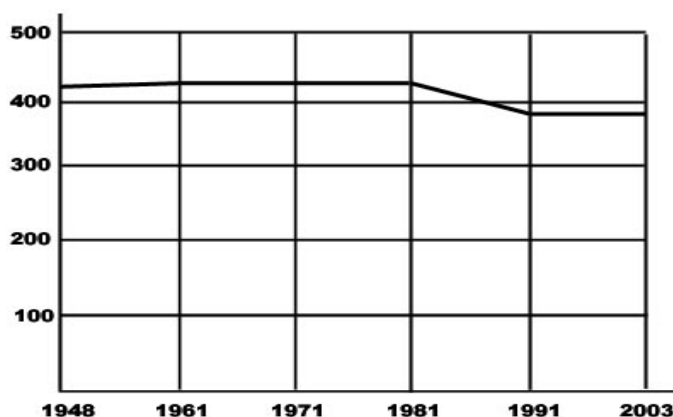
⁴² R.Marojević, Župa Nikšićka, Nikšić 1985, str.11

O broju stanovnika u selu Morakovu i broju domaćinstava nemamo sigurne podatke sve do popisa iz 1948 godine kada je u Morakovu živjelo 422 stanovnika u 90 domaćinstava. Godine 1961 broj stanovnika u Morakovu je iznosio 430 u 94 domaćinstva. A 2003 godine bilo je 383 stanovnika u 110 domaćinstava.

Tabela 21: Broj stanovnika i domaćinstava za period 1948-2003 god.

Morakovo	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	422	430	431	428	389	383
Broj domaćinst.	90	94	99	86	107	110

Dijagram 6: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Iz tabele se vidi da rast stanovništva u periodu 1948-1961 godine je bio neuobičajeno nizak, jedan od razloga je veće odseljavanje iz Morakova pogotovo sa početkom industrijalizacije i prelaskom u Nikšić velikog broja mladih ljudi. U periodu 1971. i 1981. godine imamo stagnaciju broja stanovnika da bi već na početku 1991 godine bio zabilježen pad stanovništva koji se blaže nastavio i na popisu iz 2003 godine. Dodatni uzrok pored odseljavanja iz Morakova je pad prirodnog priraštaja posljednjih 20 godina. U Morakovu radi i područno odjeljenje osnovne škole "Dušan Bojović" iz Mijljev Polja. Školske 1960/61 godine bilo je upisano 93 učenika u područnom odjeljenju u 4 razreda. Godine 1981/82 u Morakovu je školu pohađalo 52 učenika. Školske 1991/92 godine pohađalo je školu u Morakovu 46 djece, a 1999/2000 svega 20 učenika.⁴³ Ovi podaci jasno govore koliki je pad u broju stanovnika pogotovo najmlađih godišta u Morakovu.

Razlog većeg iseljavanja stanovništva iz Morakova su i udaljenost od grada, hladnija klima u odnosu na ostatak Župe, manje plodnog zemljišta i sl.

⁴³ Korišćeni podaci iz knjige Školstvo u Župi Nikšićkoj, 1871 – 2001 godine

Bjeloševina

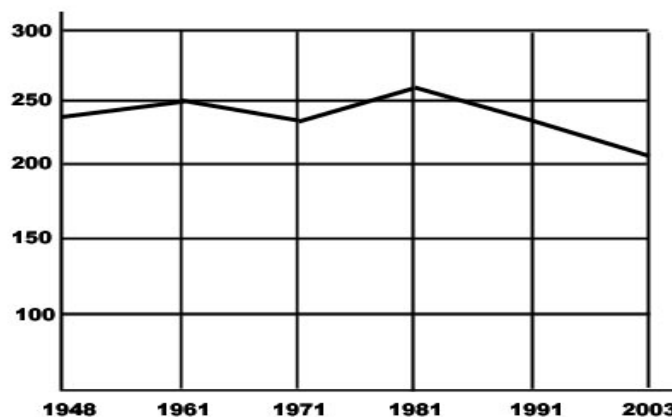
Selo Bjeloševina se nalazi zapadno od Morakova u nešto pitomijem kraju od Morakova. Nalazi se sa desne strane rijeke Gračanice istočno od sela Vasiljevići. U njemu su takođe očuvani tragovi morena i jak uticaj glacijacije na izgled terena je veoma prisutan. Pominje se u turskom popisu iz 1477 godine. Ovo je jedino selo u Župi koje se pominje u toponimima srednjevjekovne Zete. Ime je prema predanju dobilo po nekom znamenitom čovjeku koji se zvao Bjeloš. Po predanju je bio praunuk Nikšinog sina Gezimira. Tačno je utvrđeno da je poslije dolaska Nikšića u ove krajeve i potiskivanjem Lužana ovo selo naseljeno od strane Nikšića. Nikšići su se tokom vjekova stalno selili pa danas u Bjeloševini imamo dva bratstva koje vode porijeklo od Nikšića. To su Mirkovići i Jokovići, a pored njih u Bjeloševini žive i Koraći porijeklom iz Bratonožića i Roganovići iz Pješivaca, a takođe se doselili Bulatovići iz Rovaca.

Bjeloševina ima površinu od 7,86km², a 2003 godine je živjelo 210 stanovnika pa proizilazi da je gustina naseljenosti iznosila 27st/km².

Tabela 22: Broj stanovnika i domaćinstava za period 1948-2003 god.

Bjeloševina	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	244	236	229	256	243	210
Broj domaćinst.	22	30	52	47	53	70

Dijagram 7: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

U Bjeloševini je primijetan blagi rast stanovništva u periodu 1948-1961godine poslije čega dolazi do pada stanovništva do 1971godine da bi na popisu iz 1981 opet bio primijetan rast stanovništva. Razlozi su slični kao i u

slučaju Morakova. Odlaskom u gradove mladog stanovništva, zapošljavanje u fabrikama i ostanak u gradu. U periodu 1991-2003.g. Dalji pad je uzrokovan i smanjenim natalitetom uz istovremeni nastavak odseljavanja. Interensantan je i porast broja domaćinstava u oba sela koji je karakterističan i za sva druga sela Župe. Do toga je došlo usljed dijeljenja porodica. Ranije u domaćinstvu zajedno su živjeli po nekoliko braće sa porodicama tj. nijesu se dijelili. U kasnijem periodu pogotovo od 60-tih godina porodice gdje živi više braće, različitih generacija (otac, majka i njihovi potomcima) sa porodicama koje žive zajedno postaju rijetki jer dolazi do dijeljenja u porodici. Svaki od potomaka pravi svoje domaćinstvo i posebno živi.

Vasiljevići

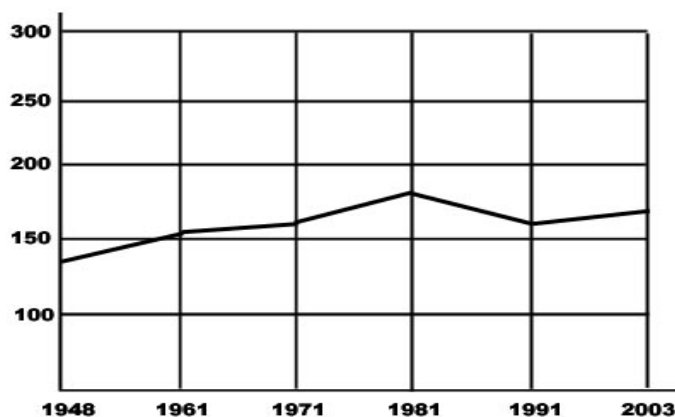
Vasiljevići se nalaze zapadno od Bjeloševine, a istočno od sela Kuta. Južno od Vasiljevića se nalazi administrativni centar Župe, Miolje Polje. Vasiljevići su po površini veće naselje od Bjeloševine, ali imaju manje stanovnika. Glacijalni tragovi su manje izraženi u Vasiljevićima. Južni dio sela se širokom ravnicom otvara ka centru Župe. Prvi put se selo pominje u dokumentima iz XIX vijeka. Ranije se pominju samo pojedini lokaliteti iz ovog sela. Po predanju selo je dobilo naziv po nekom Vasilju koji je tu u prošlosti živio. Katastarska površina mu je 17,87km² i tu je po popisu iz 2003 godine živjelo 161 stanovnik ili 9 stanovnika po km². Iz ovoga proizilazi da su Vasiljevići najslabije naseljeno selo u Župi. U Vasiljevićima žive bratstva koja su po predanju potomci Nikšića i to su: Šundići, Ostojići. U Vasiljevićima živi i bratstvo Drekalović porijeklom iz Kuča.

Na popisu iz 1948 u Vasiljevićima živjelo je 133 stanovnika.

Tabela 23: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Vasiljevići	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	133	150	160	175	157	161
Broj domaćinst.	32	34	34	38	40	48

Dijagram 8: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Kao i u drugim selima u Župi došlo je do rasta stanovništva u periodu 1948-1961 godina, s tim što je blagi rast nastavljen sve do 1981 godine. Opadanje stanovništva u periodu poslije 80-tih i slabiji rast stanovništva od očekivanog imaju isti uzrok kao i u ostalim selima. Odlazak u grad, industrijalizacija i opadanje prirodnog priraštaja. S tim što se u Vasiljevićima bilježi blagi rast stanovništva na popisu iz 2003 godine.

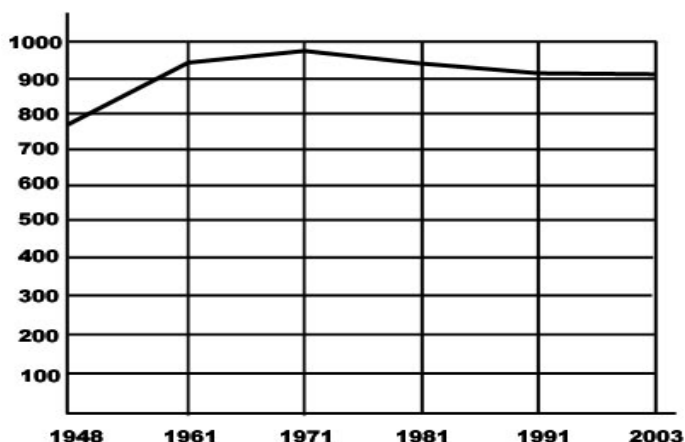
Kuta

Kuta su po broju stanovnika najveće selo u Župi. Po popisu iz 2003 godine u Kutima je živjelo 908 stanovnika. Katastarska površina iznosi 35,24 km², pa broj stanovnika po kilometru kvadratnom iznosi 26. Kuta su istočno od Vasiljevića, a zapadno od Carina. Preko Puste strane povezala su se selom Zagrdom. Na sjeveru ih ograničava Kutsko brdo. Kuta se pominju u popisu iz 1477 godine kao selo u kome je baština vojvode Batrića. Reljef sela je razuđen. Većina terena je brdovita i blago razuđena i sa plodnim zemljištem. Veliki problem zbog nagiba terena predstavlja erozija terena tokom velikih kiša. U Kutima živi veliki broj bratstava. Kuta se dijele na Gornja i Donja Kuta. Gornja Kuta zbog težeg terena i sa manje plodne zemlje su dugo bila nenaseljena, dok su danas Kuta mnogo razvijenija i sa više uslova za život ljudi. Većina bratstava vodi porijeklo od plemena Nikšića, a to su: Bojovići, Laketići, Raškovići, Krulanovići, Kneževići, Bečanovići i Bezmarevići. Dok su bratstva Lončara, Mandića, Goraševića, Tomića, Juškovića doseljenici iz drugih krajeva Crne Gore.

Tabela 24: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Kuta	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	765	950	989	948	930	908
Broj domaćinst.	158	172	188	205	250	292

Dijagram 9: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Vidi se iz tabele da je stanovništvo Kuta relativno brzo raslo u periodu 1948-1961 godine i da je nastavilo da raste sve do 1971 godine kada do sledećeg popisa imamo blagi pad stanovništva koji se nastavlja sve do 2003 godine. Najveći pad imamo u periodu 1971-1981 od kada se pad usporava. Razlozi su isti kao i u već navedenim selima.

Carine

Carine se nastavljaju zapadno od Kuta, a istočno od Liverovića. Sa sjeverne strane ih zatvaraju visoki obronci Gradine (1058m), a na jugu rijeka Gračanica. Carine imaju blažu klimu u odnosu na istočni viši dio Župe, dugotrajnije osunčavanje u toku dana i dosta ravnice. Prema predanju ime je dobilo po tome što je nekada na prostoru današnjeg sela Carine, vršeno carinjenje robe koja je preko Župe dovožena u Nikšić i izvožena iz Nikšića istim putem. Sve porodice iz sela Carine doselile su se u proteklih sto pedeset godina u Župu iz drugih krajeva Crne Gore. Za prijašnje stanovnike ovoga sela nemamo sigurnih podataka. Bratstva u Carinama su: Radulovići porijeklom Trebješani doselili su se 1781 u Župu, Jovanovići iz Čeklića doseljeni 1864, Batrićevići su se naselili kad i Jovanovići takođe iz Čeklića, Radulovići su porodica iz Čeklića nose isto prezime kao i porodica koja je

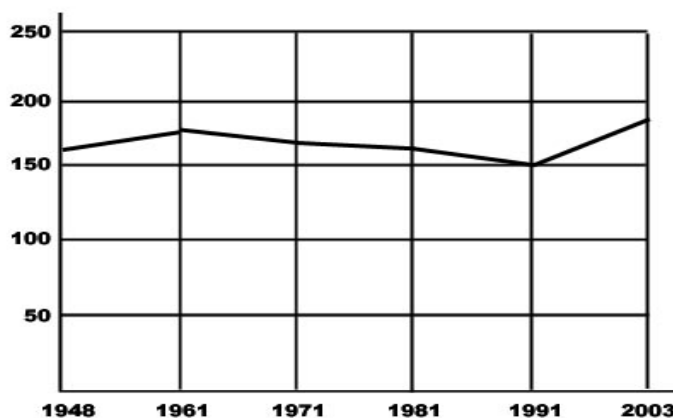
porijeklom Trebješani, Bulatovići iz Rovaca doseljeni 1926 g, Živković iz Cuca, Ljumović iz Pipera i Sladojevići iz Hercegovine.

Godine 1948 u Carinama su živjela 163 stanovnika u 34 domaćinstva, a godine 2003 178 stanovnika u 50 domaćinstava.

Tabela 25: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Carine	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	163	170	161	159	149	178
Broj domaćinst.	34	35	30	39	41	59

Dijagram 10: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

I u Carinama se kao i u ostalim selima bilježi rast 1948 -1961 godine, ublažen zbog odseljavanja za period 1971-1981 godine, pa i dalje do 1991 godine imamo dalji pad stanovništva. Iz razloga odseljavanja i smanjivanja prirodnog priraštaja. Međutim, na popisu od 2003 godine primjetan je rast stanovništva. Za razliku od ostalih dosad prikazanih sela izuzev Vasiljevića ovo je bio najveći rast stanovništva u selima. Razlozi za rast stanovništva u Carinama su plodna zemlja, blizina glavnog puta Nikšić-Morakovo koji prolazi kroz selo, smanjenje zapošljavanja u Nikšiću i ostanak u selu dosta mladog stanovništva.

Bastasi

Položaj Bastasa je u ravnici , na zapadu je selo Liverovići, a na istoku Carine. Bastasi ili Bastaje kako je drugo ime sela je sve do kraja XIX vijeka bilo dio Liverovića. Naseljavali su ga Bastasi, doseljenici iz stare Crne Gore, a selo je dobilo ime po njihovom tadašnjem prezimenu. Bastasi su smješteni uz ravnicu sjeverno od doline Gračanice, na plodnom i ravnom zemljištu.

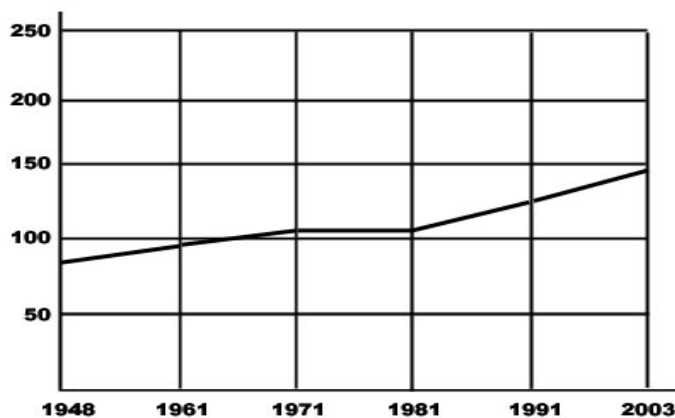
Bastasi su se doselili iz Čeva u XVI vijeku. Potomci prvih Bastasa su danas tri bratstva: Filipovići, Muškići i Milićevići koji i danas žive u Bastasima, u Jugovićima i u Straševini. Kod svih porodica u Župi veliki dio rođaka se iselio u druge krajeve Crne Gore, Srbije Bosne i td.

Godine 1948 u Bastasima je živjelo 89 stanovnika u 17 domaćinstava, a 2003 godine 144 stanovnika u 39 domaćinstava.

Tabela 26: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Bastasi	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	89	96	106	107	125	144
Broj domaćinst.	17	20	23	23	33	39

Dijagram 11: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Kretanje broja stanovnika u Bastasima pokazuje stalan rast. Rast je bio brži od 1948-1961 godine, a period od 1961-1981 je period blagog rasta stanovništva. Da bi u periodu 1981-2003 broj stanovnika u Bastasima imao konstantan i brži rast. Jedan od uzroka je i povoljnija klima (u odnosu na viši istočni dio Župe), plodno i ravno zemljište, blizinu glavnog puta, što uzrokuje sve manje odseljavanja stanovništva.

Liverovići

Liverovići su najzapadnije selo u Župi. Od Nikšića je udaljeno 10 km. Na istoku se graniči sa Bastsima. Sjeverno se uzdižu obronci Dubrave (939m).

Na teritoriji sela Liverovići 1956 godine podignuta je brana i jezero "Liverovići" čime je potopljeno velike površine plodnog zemljišta. Katastarska površina Liverovića nije posebno računata, već se u katastarsku površinu računaju i sela Carine i Bastasi. Zajedno imaju površinu od 24,06 km², a godine 1948 na toj teritoriji sva tri sela živjelo je 760 stanovnika ili 32 st/km², a 2003.godine 657 stanovnika ili 27 st/km².

Liverovići su ime dobili po nekom svom istaknutom stanovniku koji se zvao Liver ili Oliver. Kao selo pod tim imenom se pominje tek u novije vrijeme. U turskom popisu iz 1477 godine pominje se Glušje selo, dio Liverovića, kao naselje gdje zimuju vlasi Nikšići.

Najbolje poljoprivredne površine sela Liverovići su potopljena 1956 godine branom "Liverovići". Selo Liverovići se na zapadu pruža do brane "Liverovići". Put Nikšić-Morakovo prolazi obodom jezera Liverovići. Glavnina sela se nalazi sa obje strane puta i obodom jezera Glušje selo dio Liverovića se nalazi sa južne strane jezera.

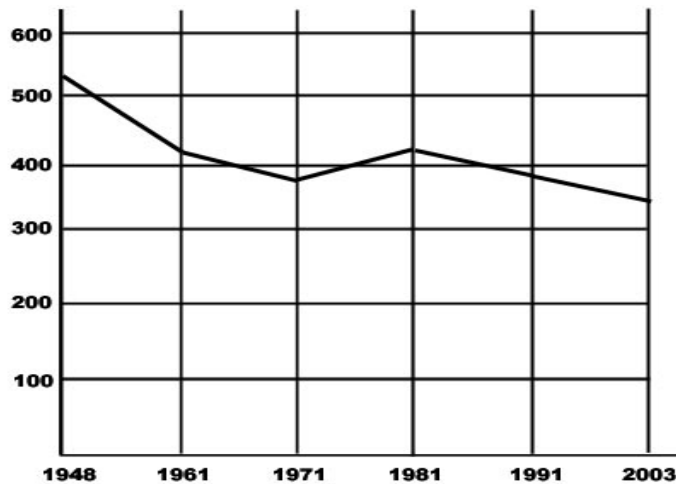
Većina stanovnika Liverovića vodi porijeklo od plemena Nikšići. To su porodice Dakovići, Mitrovići, Jovanovići, Mandići, Pekovići, Čipranići, Jaredići, Ivanovići, Maksimovići, Boškovići. Pored njih u Liverovićima žive i porodica Nikolić doseljena iz Bjelopavlića i Todorović doseljena iz Oraha kraj Nikšića.

Liverovići su 1948 godine imali 508 stanovnika, a 2003 godine 335 stanovnika.

Tabela 27: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Liverovići	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	508	410	391	431	381	335
Broj domaćinst.	96	85	80	91	104	117

Dijagram 12: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

U Liverovićima u periodu 1948-1961 god.došlo je do velikog pada stanovništva iz razlog što je 1956 godine poplavljen veliki dio sela i plodnog zemljišta. Prilikom eksproprijacije zemljišta veliki dio stanovnika sela Liverovići odselio se u Nikšić i druge gradove i u druge djelove Župe. Godine 1961-1971 i dalje je primjetan pad stanovništva da bi tek u periodu 1971-1981 godine došlo do izvjesnog oporavka i rasta stanovništva. Poslije 1981 godine primjetan je pad stanovništva odseljavanjem i padom prirodnog priraštaja.

Zagrad

Sela Zagrad i Oblatno se nalaze sjeverno od Župske doline i sa juga su odvojeni od ostatka Župe brdom Gradina i Dubrava. Ona se nalaze u malim poljima udaljenim 4 kilometra od doline Gračanice. Zagrad i Oblatno su povezani putem pored Gradine sa selom Kutima. Takođe postoji put od Zagrada do Krstovača gdje se povezuje sa putem Nikšić-Morakovo.

Zagrad ima katastarsku površinu od 12,18km² i na toj toj površini živjelo je 2003 godine 414 stanovnika ili 34 st/km². Zagrad se prvi put pominje 1477 godine kao naselje gdje zimuju vlasi Nikšići. Naziv je dobio po tome što se nalazi iza brda Gradina na kojoj je postojalo staro rimsko i srednjevjekovno utvrđenje.

Najveći dio današnjeg stanovništva Zagrada vodi porijeklo od plemena Nikšića. To su današnja bratstva: Đurovići, Kneževići, Đilasi, Popovići i Čvorovići. Bratstvo Dendić koje živi na Zagradu je porijeklom iz Bjelopavlića, Martinovići su porijeklom iz Brajića, a Odovići porijeklom sa

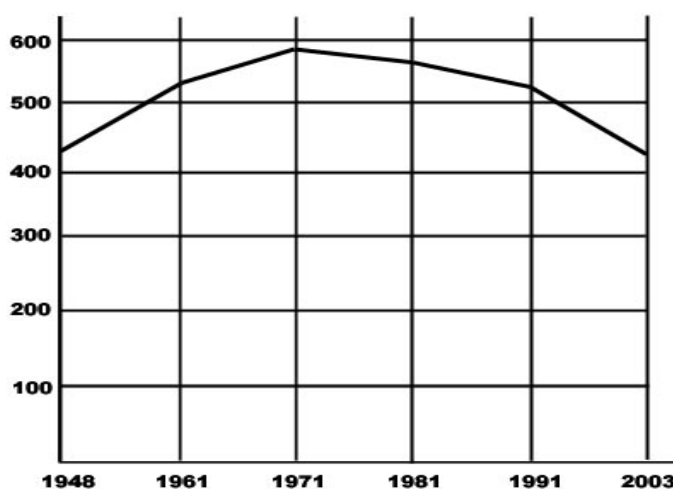
Čeva. Bratstvo Kodžulović se smatra starosjediocima na Zagrađu po predanju Nikšići su ih zatekli na Zagrađu kad su se doseljavali.

Po popisu iz 1948 godine na Zagrađu je živjelo 436 stanovnika

Tabela 28: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Zagrađ	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	436	511	590	550	508	414
Broj domaćinst.	87	92	105	111	260	162

Dijagram 13: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Iz tabele se vidi dosta neuobičajeno kretanje stanovništva Zagrađa. Imamo povećanje broja stanovnika za čitavi period 1948-1971 godina. U periodu 1971-1981 pa sve do 2003 godine imamo veliki pad stanovnika. Stanovništvo se odseljava u periodu 70-tih godina zbog otvaranja kopa rudnika boksita kada je vršena eksproprijacija zemljišta pa se veliki broj stanovnika odselio u Nikšić. Seljenje stanovništva se nastavlja i 80-tih godina sa daljom eksprijacijom i širenjem kopova rudnika Boksita. To je takođe uz pad prirodnog priraštaja rezultiralo padom broja stanovnika.

Oblatno

Oblatno se nalazi zapadno od Zagrađa pokraj puta Krstovače – Zagrađ. Južno ga ograničava brdo Dubrava (1045m) a sjeverno brdo Debeli Krš (1998m). Ono je smješteno u malom polju, katastarske je površine 8,36 km², a 2003. godine imalo je 87 stanovnika ili 10st/km².

Prvi put se pominje tek u XIX vijeku i ranije je bilo Liverovički katun. Današnje stanovništvo Oblatna je većinom projeklom Nikšići i to je bratstvo:

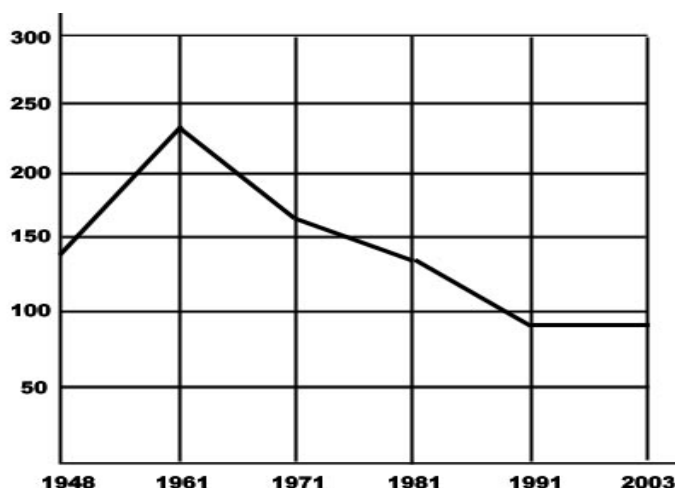
Dačevići, a pored njih žive na Oblatnu još i bratstva Babići iz Dragovoljica, Pekovići iz Liverovića takođe porijeklom Nikšići, Čvorovići sa Zagrada takođe Nikšići.

Godine 1948. na Oblatnu je živjelo 146 stanovnika, a 2003. godine 87.

Tabela 29: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Oblatno	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	146	228	161	133	86	87
Broj domaćinst.	25	30	23	24	20	24

Dijagram 14: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Iz tabele se jasno vidi kretanje broja stanovnika za period 1948-2003. Od 1948 do 1961 imamo konstantan rast stanovnika da bi od 1961 do 1971 bio zabilježen drastičan pad stanovništva koji se nastavio sve do 1991 godine da bi stanovništvo tek u periodu 1991 – 2003 prestalo da opada.

Uzroci takvog stanja su veliko iseljavanje stanovnika u periodu poslije 60-tih godina sve zbog odseljavanja u Nikšić, surovijih klimatskih uslova na Oblatnu u odnosu na ostatak Župe, manjom količinom obradivog zemljišta i težim uslovima za život. Poslije otvaranja rudnika Boksita veliki dio stanovnika Oblatna odselio se u Nikšić. Da bi tek u periodu 1991 – 2003 godine bilo smanjeno odseljavanje iz Oblatna usled smanjenja zapošljavanja u Nikšiću i sve teže ekonomske situacije što je natjeralo veliki dio mladog stanovništva da ostane na selu.

Dučice

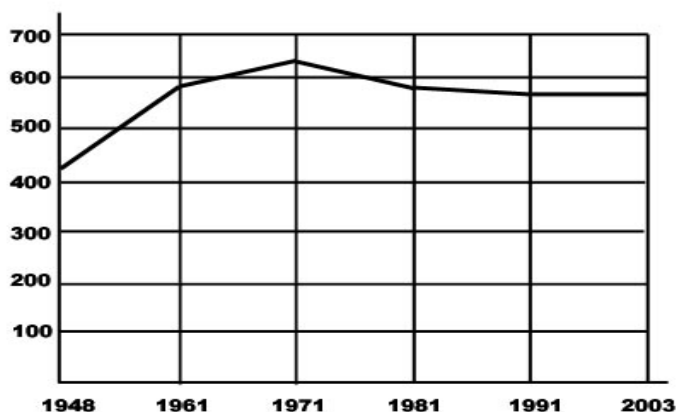
Dučice se nalaze južno od doline rijeke Gračanice i sa lijeve strane njene doline. Na zapadu ih ograničava Staro Selo, na sjeveru dolina Gračanice a na jugu obronci Viševca (1349m) i Zakamenja (1374m). Selo se pruža gotovo paralelno sa dolinom Gračanice od koje je odvojeno nizom brežuljaka, pogotovo u njenom istočnom dijelu. Najnaseljeniji dio Dučica je njen zapadni dio gdje ima dosta obradivog zemljišta i gdje kraj pitomiji. Prema istoku teren postaje sve krševitiji.

Dučice se prvi put pominju u turskom defteru iz 1477 godine, a pominje se i u popisu Vlaha Nikšića ,gdje se pominje Dučićko polje, kraj sela koji i danas postoji. Administrativno Dučicama pripada i administrativni centar Nikšićke Župe - Miolje Polje. Dučice imaju katastarsku površinu od 21,03km² i u njima je 1948 godine živjelo 424 stanovnika ili 20 st/km², a 2003 godine 569 stanovnika ili 27 st/km². Većina porodica u Dučicama vodi porijeklo od Nikšićkog plemena. To su bratstva Miličić, Jokić, Kostić i Vojinović. U Dučicama još živi i bratstvo Mašnić za koje se smatra da su starosjedioci u Župi, a Simonović iz Kuča i Mišović iz Dragovoljica.

Tabela 30: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Dučice	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	424	561	624	589	555	569
Broj domaćinst.	98	111	128	124	142	168

Dijagram 15: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

Kao to se vidi i tabele visok rast stanovništva zabilježen je između popisa iz 1948. i 1961. godine koji se nastavio nešto blaže i u periodu 1961-1971. godine. Visok prirodni priraštaj i relativno malo odseljavanje iz Dučica

u periodu 1948.-1971. god. uzrokovali su povećan broj stanovnika. Poslije 1971. godine dolazi do pada broja stanovnika zbog većeg odseljavanja u Nikšić, gdje se veliki broj mladih ljudi za stalno naseljava. Blagi pad je nastavljen i u periodu od 1981.-1991. godine, da bi u periodu 1991.-2003. godine došlo do blagog rasta stanovništva zbog smanjenog odseljavanja. Uzrok manjem odseljavanju iz Dučica je u tome što Dučice pogotovo u svom zapadnom dijelu imaju dosta plodnog i obradivog zemljišta, što su blizu glavnog puta Nikšić-Morakovo i usljed elektrifikacije i poboljšanja životnih uslova (asfalt, vodovod), imaju povoljnije uslove za život u odnosu na druga sela gdje je odseljavanje bilo veće (Oblatno, Morakovo).

Staro selo

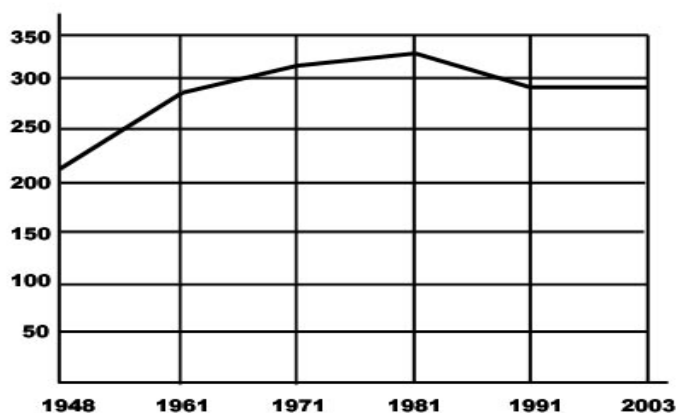
Staro Selo se nalazi istočno od sela Dučica, a zapadno od sela Jugovići. Na jugu ga ograničavaju Lazi (1019m), a sjeverno dolina rijeka Gračanice. O vremenu nastanka sela nemamo sigurnih podataka. Po popisu se pominje zimovnici vlaha Nikšića i zove se Velja Vas (Veliko Selo). Smatra se da se to odnosi na današnje Staro Selo. Po predanju tu je živjelo staro stanovništvo, vjerovatno Lužani, prije dolaska Nikšića i oni su ga nazivali Stari narod. Takođe po predanju odselili su se negdje sredinom XVI vijeka, a te prostore naselili su Nikšići. Danas u Starom Selu žive potomci Nikšića i to su bratstva: Mitrovića, Perišića, Pavlovića, Stojanovića, Popovića, Pindovića, Ćirakovića i Mičkovića. U Starom selu još žive i bratstva: Balići porijeklom Trebješani doseljeni poslije razure Trebjese 1789 godine, Miletići starinom iz Boke iz Grblja i Matijaševići iz Dragovoljića.

U Starom Selu 1948 godine je živjelo 206 stanovnika, a 2003, 288 stanovnika.

Tabela 31: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Staro Selo	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	206	282	310	320	283	288
Broj domaćinst.	34	36	30	39	52	62

Dijagram 16: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

U Starom Selu primjetan je rast stanovništva za period od 1948-1961 godine koji se nastavlja u periodu do 1981 godine, kada dolazi do pada iz sličnih uzroka kao i u ostalim selima (odseljavanje, pad prirodnog priraštaja) do 1991 godine kada dolazi do laganog oporavka stanovništva u Starom Selu. I Staro Selo, kao i Dučice imaju dosta plodnog i obradivog zemljišta i zahvaljujući tome je bilo manje iseljavanje nego u drugim selima.

Jugovići

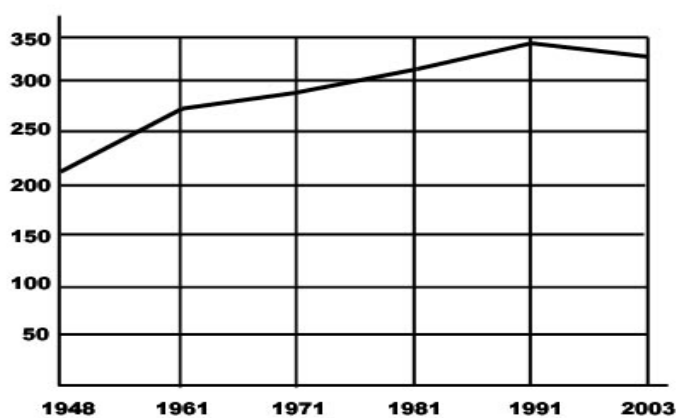
Jugovići se nalaze zapadno od sela Starog Sela i istočno od sela Liverovića. Sjeverno je dolina Gračanice, a južno su obronci Laza i Stražišta. Jugovići su dobili ime po predanju prema prvim naseljenicima koji su se prezivali Jugovići i tvrdili da vode porijeklo od braće Jugovića. Selo Jugovići se nalazi na ravnom i blago brežuljkastom terenu, sa dosta plodne zemlje i obradivih površina. Većinu terena pokriva plodna crvenica. Specifičnost klime u selu Jugovićima je da jedino južni vjetar donosi padavine i da na području Jugovića često u toku ljeta padne dosta vodenog taloga, a da preko rijeke Gračanice ne padne nimalo. I obratno, kada padavine nošene sjevernim vjetrom padaju na sjeverni dio Župe, dešava se da na južnoj strani Gračanice ne padne ni kap. Sela Jugovići i Staro Selo zajedno imaju površinu od 20,96km², a 1948 godine je živjelo 413 stanovnika ili 20st/km², a 2003 godine 617 stanovnika ili 30st/km². Od toga je u Jugovićima 1948 godine živjelo 207, a 2003 godine 329 stanovnika. Porodice koje žive u Župi su doseljene iz raznih krajeva Crne Gore. Bratstva u Jugovićima su Zečevići doseljeni iz Vasojevića 1740 god. Đokovići porijeklom Trebješani nakon razure Trebješe doselili su se u Jugoviće, Rončevići za koje se smatra da su potomci Lužana doselili u Jugoviće iz Nikšićkog polja, Bajovići iz Pive,

Milutinović iz Morače, Backović iz Pješivaca, Vulići iz Crmnice doselili se u XIX vijeku, Filipovići iz Bastasa i Marojevići iz Morakova.

Tabela 32: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003

Jugovići	1948	1961	1971	1981	1991	2003
Broj stanovnika	207	272	281	315	345	329
Broj domaćinst.	42	51	59	68	98	90

Dijagram 17: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine

U Jugovićima je bilježen stalni rast stanovništva u periodu od 1948 godine. Jaki rast je bio u periodu 1948-1961 godine, a nastavlja se i kroz 70-te i 80-te godine XX vijeka sve do popisa iz 1991 godine. Jedan od razloga za manje odseljavanje stanovništva je jer se Jugovići smatraju pitomijim dijelom Župe sa dosta plodne zemlje i ugodnijom klimom u odnosu na istočni dio Župe. Blagi pad je zabilježen u periodu 1991-2003 godine usljed smanjenja prirodnog priraštaja i jačeg odseljavanja.

7. Obrazovanje

U doba turske okupacije pa i neposredno poslije oslobođenja u Župi Nikšićkoj nije postojalo škola. Pismenosti su se učili tokom turske vladavine kod duhovnog i kulturnog središta ovog kraja manastira Svetog Luke. U njemu su se pismenosti učili mladići koji su se spremali za monaški život (kaluđerski) i svještenečki poziv.

Prva škola u Nikšićkoj Župi je bila smještena pokraj Manastira Svetog Luke i počela je sa radom 1871 godine. Zgradu i materijalna sredstva za njeno izdržavanje obezbijedio je Manastir.⁴⁴

Prve godine je upisano malo djece i neredovno se održavala nastava. Za prvih 10 godina rada škole nemamo podataka o broju djece koja su pohađala nastavu. Godine 1883/84 školu je pohađalo 24 učenika. Broj djece koja su pohađala nastavu je rastao. Ženska djeca su u malom broju išla u školu, a nekih školskih godina nije upisana nijedna. Broj djece u školi je oscilovao iz godine u godinu. Školske godine 1907/08 bilo je upisano 158 učenika od kojih 4 djevojčice. Po podacima iz 1909 godine u Župskoj kapetaniji procenat pismenosti je bio 28% pismenih muškaraca i 2% žena. Veoma mali broj Župljana je nastavljao dalje školovanje u drugim mjestima, najviše iz ekonomskih razloga tj. velikog siromaštva. Tokom ratova škola u Župi nije radila. Poslije ujedinjenja 1918 godine škola nastavlja sa radom u zgradi kod Manastira Svetog Luke. Godine 1923 u školu je upisano 250 učenika. Da bi se riješio nedostatak prostora izgrađena je nova školska zgrada na Mjoljem Polju, započeta 1911, a završena 1925 godine. Do II svjetskog rata veliki broj Župljana u odnosu na raniji period je završio fakultete, više škole, akademije, gimnazije i td. Godine 1937 otvorena je škola u Liverovićima, Morakovu i na Zagrađu. Upisano je školske 1936/37 38 učenika, a 1937/38 116 učenika.⁴⁵

Poslije II svjetskog rata, odmah po oslobođenju ovoga kraja od okupatora pristupilo se obnovi i otvaranju škola. Pošto je zgrada na Mjoljem Polju bila spaljena, otvorene su škole u Liverovićima, Morakovu i Zagrađu koje su radile i prije rata i nove u Dućicama, Kutima, Vasiljevićima. U školskoj 1945/46 godini u Župi je u osnovnu školu je upisano 249 učenika, a školske 1946/47 je upisano 561 učenik. Godine 1947 u Župi je oporavljena zgrada škole na Mjoljem Polju. Školske 1948/49 godine u školi u Mjoljem Polju je upisano 342 učenika, u Liverovićima 108 učenika, u Morakovu 130, i na Zagrađu 89 učenika, ukupno 669 učenika. Osnovna škola u Župi je postala osmogodišnja 1952 godine, kada je prvi put otvoren osmi razred. Školske 1951/52 bilo je upisano u Mjoljem Polju 365 učenika, 78 u Liverovićima, 82 u Morakovu, 71 na Zagrađu. U Mjoljem Polju škola je bila

⁴⁴ D.Jaređić, R.Peković, Školstvo u Župi Nikšićkoj 1871-2001, Nikšić 2001, str.23

⁴⁵ isto, str 43

osmogodišnja, a u Liverovićima, Morakovu i na Zagradu je bila četvorogodišnja, pa su učenici sa završetkom četvrtog razreda dalje školovanje nastavljali u školi u Mioljem Polju. U školama – područnim odjeljenjima na Zagradu, Liverovićima i Morakovu nastava se izvodi u kombinovanim odjeljenjima, najprije u dva, a kasnije u četiri odjeljenja. Školske 1961/62 godine upisano je u školu u Mioljem Polju 637 učenika, u Liverovićima 105, u Morakovu 96, a u Zagradu 105 učenika. Godine 1962 podignute su nove školske zgrade na Zagradu i u Mioljem Polju. Osnovna škola "Dušan Bojović" Miolje Polje postala je kao sabirna i matična škola, jedinstvena radna organizacija sa područnim odjeljenjima u Liverovićima, Morakovu i na Zagradu.⁴⁶ Školske godine 1963/64 školu sa područnim odjeljenjima je pohađalo 985 učenika, što je najveći broj učenika upisanih u školu od njenog osnivanja. Veliki broj djece koja su upisana u OŠ "Dušan Bojović" završio je osnovno školovanje u gradskim školama u Nikšiću, što jasno govori o prisutnoj migraciji selo-grad, tj. prelasku dijela seoskog stanovništva u gradove. U godini 1971/72 upisano je 763 učenika u OŠ "Dušan Bojović". Godine 1981/82 upisano je 650 učenika u matičnu školu u Mioljem Polju i područnim odjeljenjima, a školske 1991/92 upisano je 577 učenika u sva odjeljenja. Godine 1983 otvorena je nova školska zgrada u Morakovu. Školske 1999/2000 godine nastavu pohađaju 424 učenika od toga 361 u matičnoj školi, a 63 u područnim odjeljenjima. To jasno govori o padu broja učenika i smanjenju prirodnog priraštaja. Razlog za konstantno smanjenje broja učenika od 60-tih godina u školi u Mioljem Polju, a pogotovo u područnim odjeljenjima je odseljavanje u grad velikog broja porodica i pad prirodnog priraštaja.⁴⁷

Učenici koji su završavali školovanje u Župi su dalja školovanja većinom nastavljali u srednjim školama u Nikšiću. Veliki broj Župljana završio je fakultete, više škole, vojne akademije i druge visokoškolske ustanove. Tokom rada škole, urađen je veliki posao u opismenjavanju stanovnika Župe. Svega 9% nepismenih u Župi u odnosu na ukupno stanovništvo je zadovoljavajući podatak, ako se zna da su preko 90% nepismenih stariji od 60 godina.⁴⁸

⁴⁶ D.Jaređić, R.Peković, Školstvo u Župi Nikšićkoj 1871-2001, Nikšić 2001, str107

⁴⁷ isto - str.98

⁴⁸ Dokumentacija Mjesne zajednice

Sl. 7. Osnovna škola " Dušan Bojović" Mjolje Polje

8. Kulturno – istorijski spomenici

Kada se govori o kulturno-istorijskim spomenicima u Župi na prvom mjestu se mora spomenuti Župski Manastir posvećen Svetom Luki. Datum prvobitne izgradnje Župskog Manastira nije sigurno utvrđen. Postoje pretpostavke i narodno predanje da je Manastir Svetog Luke zadužbina Nemanjića, a da je podignut u XIII vijeku, kad i Morački Manastir, Prvobitno je manastir podignut sa desne strane doline Gračanice, u selu Carine u mjestu Orašje, odakle je zbog survavanja velikih stijena sa brda Gradina prenešen na lijevu obalu rijeke Gračanice, ispod Vodničkog vrha. Po predanju zidao ga je čuveni Rade Neimar, koji je po legendi poginuo prije završetka radova i sahranjen je na Liverovićkom groblju. Dr.Vladimir Petković tvrdi da je Župski manastir podignut oko 1625 godine.⁴⁹ Po toj pretpostavci manastir su podigli Nikšići. Pleme Nikšići su tada bili na vrhuncu svoje moći i odlučili su da podignu bogomolju oko koje bi se okupljali svi pripadnici plemena. Manastir je u XVII i XVIII vijeku bio važno mjesto u životu svih nikšićkih hrišćana. Manastir Svetog Luke je bio i važno mjesto pismenosti u Župi Nikšićkoj. U njemu su učili pismenosti kaluđeri i sveštenici, kao i mnogi koji se po završetku škola nijesu posvećivali sveštenu pozivu. Manastir je raspolagao velikom količinom kulturnog blaga u vidu srbulja, žitija, jevanđelja, ljetopisa i sl. Veliki dio tog blaga pogotovo srbulja Novica Cerović je poslao Vuku Karadžiću. Takođe je i Manastir imao svoj ljetopis gdje su upisivani svi značajniji događaji u vezi sa Župom i manastirom. Nepoznata je sudbina tog dokumenta poslije 1852 godine. Manastir je teško

⁴⁹ V.Petković, Pregled crkvenih spomenika kroz povjesnicu srpskog naroda, Beograd 1958, str. 102

stradao u ratu 1852 godine. Manastir je u ratu spaljen i u njemu je sagoreo veliki broj srbulja. Poslije rata manastir je obnovljen do 1856 godine. Zatim je u periodu 1876-1878 godine izvršena dogradnja manastira i tada on dobija svoj današnji izgled. On je i danas važno vjersko i kulturno središte naroda ovog kraja. Manastir Svetog Luke je bio oštećen i u oba svjetska rata poslije čega je obnovljen.⁵⁰

Slika 8. Manastir Svetog Luke

Jedan od spomenika danas u Župi je i Voltica karaula-tvrđava ko se nalazi u Starom Selu i podignuta je u vrijeme vladavine kneza Danila Petrovića 1854 godine. Odlikuje se debelim zidovima i obiljem puškarnica. Poslije Grahovske bitke 1858 godine i razgraničenjem sa Turskom strani predstavnici su podržali stav Crne Gore da se utvrđenja ne mogu graditi na tuđem zemljištu i da Župa pripada Crnoj Gori, bez obzira na protivljenje Turske. Služila je dugo kao sklonište municije. Kasnije je prodana za naseljavanje. Godine 1962 iselili su se stanari, a Voltica je renovirana i otada je pod zaštitom države. Danas je Voltica u veoma lošem stanju zbog nebrige države i Zavoda za zaštitu spomenika.⁵¹

O jednom od najstarijih spomenika u Župi, Jerininom gradu – Susjedu, već je bilo riječi. Zna se da je bio veoma važno utvrđenje na važnom karavanskom putu od Onogošta do Brskova. Nalazi se u Gornjem Morakovu, pripadao je Sandalju Hraniću i njegovom nasledniku Stjepanu Vukčiću

⁵⁰ M.Peković, Nikšićka Župa, Beograd 1971, str. 86

⁵¹ M.i V.Šundić, Kolijevka plemena Nikšići, Nikšić 1974, str. 23

Kosači. To je bilo standardno srednjevjekovno utvrđenje, sa debelim zidovima, koje je imalo brojnu posadu u XV vijeku . Padom pod Turke gubi svaki značaj i danas je u veoma lošem stanju. Još jedno utvrđenje u Župi iz srednjeg vijeka, a po nekim iz rimskog perioda je bilo utvrđenje na brdu Gradina iznad sela Carina. Nađeni su temelji zidina na brdu, a i mnogi toponimi svjedoče o utvrđenju –gradu (Zagrad, brdo Gradina, Carine). Danas postoje samo temelji.

Od drugih istorijskih spomenika u Župi postoji grob – mramor bana Ugrena u selu Liverovićima pored puta Nikšić-Morakovo. To je veliki otesan kamen bez natpisa. Ban Ugren po predanju potiče iz loze Ugrinović koji su vladali u ovim krajevima prije dolaska Nikšića. Ban Ugren poginuo je u jednom sukobu sa Nikšićima u Liverovićima gdje je i sahranjen. Još jedan sličan spomenik je i Nikšina ploča u selu Zagradu. Po predanju vraćajući se iz posjete sinu Gojanu u Rovcima, Nikša je ubijen u mjestu zvanom Mala Lukavica, gdje i danas postoji obilježje u vidu kamene ploče. Nikšino tijelo je sahranjeno u Zagradu gdje mu se i danas nalazi kamena ploča.⁵²

Sl.9. Mramor Bana Ugrena u selu Liverovići

⁵² isto - str.26

9. Ekološki problemi u Nikšićkoj Župi

Što se tiče ekoloških problema u Nikšićkoj Župi, dva se problema izdvajaju, a to su: ekološki problemi nastali direktno ili indirektno kao posljedica eksploatacije ruda boksita koji je i najvažniji ekološki problem i pretjerana sječa šuma na padinama i zaravnima u okolini Župe što izaziva pojačana eroziju terena.

Ekološki problemi vezani za aktivnost rudnika boksita i eksploataciju nalazišta su u tome što je eksploatacijom rude boksita višestruko povećano zagađivanje tla, vode, vazduha u Nikšićkoj Župi. Stalnim miniranjem i eksploatacijom nalazišta stvaraju se ogromne jame i kanali koji utiču na poremećaj toka podzemnih voda. U doba velikih kiša, vode koje utiču u Gračanicu su često crvene boje, što jasno ukazuje na uticaj iz rudnika boksita. Na vodosnadbijevanje sela Kuta, Carina i Liverovića koja se snadbijevaju iz kaptaze u Kutima, koja je uvedena u sistem vodosnadbijevanja Župe, došlo je 2001 godine do teškog zagađenja pijaće vode jer su otpadne i otrovne vode rudnika boksita zbog miniranja i promjene u kretanjima podzemnih voda, ušle u vodovodnu mrežu preko kaptaze u Kutima. Voda je dobila crvenu boju, neprijatan miris, nađeni su tragovi piralena, mašinskih ulja, benzina i drugih otrovnih materija. Time je voda postala potpuno neupotrebljiva. Problem vodosnadbijevanja Župe, a pogotovo sela Kuta, Zagrada, i Oblatna ni danas nije adekvatno riješen. Rješenja se traže u privatizaciji rudnika Boksita, zbog čega se Vlada Crne Gore obavezala da izvrši kompletnu rekonstrukciju vodovodnog sistema. Kaptaza u Kutima je isključena iz vodovodne mreže što je dovelo do manjka vode za piće. Takođe u ljetnim mjesecima u selima donje Župe takođe se osjeća nedostatak vode za piće,obično u najsušnijem periodu godine. Privremeni se nedostatak rješava kopanjem bunara i bistijerni – betonskih cistijerni.

Rudnici Boksita su izvršili značajnu devastaciju prirodne sredine, pogotovo u selima Oblatno i Zagrad, gdje se i nalaze veliki površinski kop rudnika Boksita. Uništeno je mnogo plodnog zemljišta i poljoprivredne površine. Ogromne količine neupotrebljivog materijala koji je iskopan iz rudnika čini veliki problem Donjoj Župi.

Stalno prevoženje rude teškim kamionima iz Zagrada, Seoca, Đurakovog dola, Borova brda i td. utiču na putnu mrežu koja je poslije teške i dugotrajne "eksploatacije" u sve lošijem stanju. Veliki problem, što se tiče putne mreže je i klizište u Liverovićima, koje je pored puta Nikšić-Morakovo i prijeti da prekine glavnu saobraćajnicu u Župi.

Izgradnjom jezera "Liverovići" potopljeno je puno obradive površine, a to je imalo veliki uticaj na odseljavanje stanovništva tog sela.

Sječa šume, pogotovo u posljednje vrijeme je veliki problem u Župi. Zbog toga je pojačana erozija terena, pogotovo na strmim obroncima i padinama planina. Probijanje šumskih puteva u dotad nedostupnim šumskim oblastima dovelo je do velikog smanjenja šumskog fonda. Usljed teške ekonomske situacije u zadnjih nekoliko godina intezivirana je sječa šume.

10. Glavni potencijal razvoja

U Župi Nikšićkoj osim osnovnih naseljenjskih funkcija, nema značajnijih privrednih pogona ili funkcija. Župa ima velike privredne potencijale, pogotovo velika rudna bogatstva u boksitima, koji se procjenjuju na preko 500 miliona tona rezervi i ona predstavljaju glavni privredni potencijal Župe.⁵³

Pored Nikšićkog polja dolina rijeke Gračanice raspolaže sa najviše poljoprivredno obradivih površina u opštini Nikšić. Te obradive površine spadaju i u najkvalitetnija zemljišta u opštini Nikšić. Poljoprivreda Nikšićke Župe i visokih planinskih zaravni predstavlja zonu intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Glavna orijentacija je na stočarstvu, dok bi ratarstvo bilo većinom u službi stočarstva. Danas se intenzivno obrađuje preko 700ha obradivih površina, ali problem u povećanju prinosa čini velika usitnjenost posjeda. U planu je 80-tih godina bila izgradnja agrokompleksa od 100ha i okrupnjivanje posjeda ali to nije urađeno jer je 90-tih godina došlo do ekonomske krize i poznatih događaja pa se odustalo od mnogih projekata.

U istočnom i sjeveroistočnom obodu kotline kao i na obroncima planine Prekornice i Maganika nalaze se veoma veliki kompleksi kvalitetnih i još ne iskorišćenih šuma pa je i tu potrebna planska eksploatacija šuma.

Postoje izvjesni potencijali razvoja turizma u Župi, zbog bogatstva voda za eventualni razvoj kupačkog turizma i ribolova na jezeru „Liverovića“, kao i neophodna rekonstrukcija i povećanje kapaciteta vodovoda. Što se tiče turizma, kompleksa šuma, planinskih pašnjaka, raznovrsni oblici reljefa i brojni kulturno historijski spomenici predstavljaju značajno bogatstvo za razvoj, prije svega izletničkog, skijaškog i seoskog rekreativnog turizma.

⁵³ S.Cicmil, Mezogenija mezozojskih ležišta crvenih boksita jugozapadne Crne Gore, Nikšić 1984, str. 9

11. Regionalizacija Nikšićke Župe

Nikšićka Župa je kotlina dužine 16 km, a širine 1-4 km. Dijeli se na Gornju i Donju Župu. Ta podjela je nastala prema nadmorskoj visini i morfološkim osobenostima reljefa. Gornja Župa zahvata viši istočni dio župske doline, a Donja Župa zahvata zapadni, niži i pretežno ravničarski dio Župe sa više obradivih površina. Nadmorska visina u Župi se kreće od 696-850.m. Najniži dio Župe je u usjeku, gdje se danas nalazi brana "Liverovići", a kuda je ranije vodio put ka Nikšiću. Od brane "Liverovići" nadmorska visina raste prema istoku do Gornjeg Morakova, koje je na prosječnoj nadmorskoj visini od 850.m. Nikšićka Župa je najšira na pravcu od sela Kuta ka selu Jugovići, gdje iznosi 4 km. Prema zapadu i istoku kotlina se sužava, tako da je najzapadnija tačka Župe kod brane "Liverovići" ujedno i najuže mjesto kotline, svega 190.m. Prema istoku se širina takođe sužava, da bi u selu Morakovu bila 1 km.

Gornjoj Župi pripadaju sela: Morakovo, Bjeloševina, Dučice, Vasiljevići, Staro Selo, Kuta. Dok Donjoj Župi pripadaju sela: Jugovići, Carine, Bastasi, Liverovići, Zagrad, Oblatno. Sela Zagrad i Oblatno pripadaju Donjoj Župi zbog svog zapadnijeg položaja, ali su od drugih župskih sela odijeljena brdima Gradina i Dubrava.

Gornja Župa je mnogo brdovitija, krševitija, sa hladnijom klimom u odnosu na zapadni dio Župe, koji je mnogo ravniji, niži i relativno topliji.

Sl.10. Gornja Župa

Župa je na popisu iz 2003. godine imala 4006. stanovnika, od toga je u Gornjoj Župi živjelo 2519. stanovnika, na katastarskoj površini od 126,44km² ili 20 st/km². Donja Župa je tada imala 1487.stanovnika na katastarsku površinu od 55,66 km² ili 27 st/km².

Iz ovih podataka se vidi da Gornja Župa ima veću površinu i veći broj stanovnika, dok je gustina naseljenosti veća u Donjoj Župi, što je razumljivo imajući u vidu da je puno ravnija, boljih pedoloških i klimatskih uslova za život.

Sl.11. Donja Župa

Rijeka Gračanica dijeli Župu na dva dijela, od kojih je mnogo veća i naseljenija teritorija sa desne strane, dok je teritorija sa lijeve strane puno manja. Sa desne rijeke Gračanice su sela: Morakovo, Vasiljevići, Bjeloševina, Kuta, Carine, Liverovići, Zagrad i Oblatno, a sa lijeve Jugovići, Staro Selo i Dučice.

12. Zaključak

Nikšićka Župa, prostor koji je od Nikšića udaljen oko 10km, često se naziva „Geološki mozaik“, jer je na ovom prostoru moćna fluvijalna erozija Gračanice i pritoka otkrila profil sedimenata čija se starost kreće od Perma do donje Krede. Uzani pojas sa desne strane rijeke Gračanice izgrađuju eruptivne (vulkanske) stijene andeziti, daciti i rioliti. Kvartarski nanosi se nalaze na dnu čitave doline, pogotovo u središnjem dijelu. Ovi nanosi su prisutni i u višem dijelu doline pogotovo na prostoru sela Oblatno i Zagrad.

Reljef karakteriše dominantan izgled doline i okolnih planina Maganika i Prekornice. Te planine su izrazito kraškog sastava i pejzaža sa karakterističnim i brojnim škrapama, vrtačama, dolovima, uvalačama i pećinama.

Suva i topla ljeta sa relativno blagim zimama sa velikom količinom padavina karakterišu klimu Nikšićke Župe, s tim što su temperaturne amplitude nešto niže u odnosu na Nikšić i što dolazi do čestih izmjena pravca vazdušnih struja.

Sela iz doline Gračanice poslije drugog svjetskog rata su izrazito emigracijsko područje, tako da je broj stanovnika i pored relativno visokog prirodnog priraštaja stagnirao, osobito od 50-tih godina. Do popisa iz 1981. godine, broj stanovnika u Župi imao je blagi rast zbog poboljšanja životnih uslova i smanjenja odseljavanja. Međutim već na sledećem popisu zabilježen je pad stanovništva, koji se nešto blaže nastavio i do sledećeg popisa iz 2003. godine. Uzrok je smanjena stopa prirodnog priraštaja i uvećano odseljavanje.

Sve ono što se dešavalo (raspad SRFJ, ekonomske sankcije itd) imalo je odjeka na rapidno siromašenje i opadanje ekonomskih uslova života u poslednjoj deceniji XX vijeka. Mnogi započeti projekti i planovi nijesu realizovani.

Ipak i pored toga rudarstvo i poljoprivreda čine osnovu daljeg razvitka i poboljšanja uslova života. Turizam je tek u razvoju i nije bilo bitnijih poboljšanja u odnosu na ranije periode.

Iz svega dosad rečenog vidi se da je Župa poslije drugog svjetskog rata doživjela krupne promjene. Blizina Nikšića, povoljan geografski položaj, veliki prirodni potencijal (osobito u rudarstvu) govore da će Župa još korjenitije izmjeniti svoj izgled.

A Literatura:

1. Bešić Z.: Geologija Nikšićke Župe, Glasnik Prirodnjačkog muzeja Srpske zemlje, serija a – knjiga 3, str.3-53, Beograd 1950. godine
2. Bešić Z.: Geološki vodič kroz Crnu Goru, Geološko društvo NR Crne Gore, Titograd 1959. godine,
3. Bešić Z, Vuković V, Cicović B.: Boksiti Crne Gore, Rudnici Boksita „Nikšić“, Nikšić 1965. godine
4. Bešić Z.: Prilog geološkom poznavanju planina Prekornice, Lisca, Kamenika i Broćanca, Geološki glasnik, knjiga I, Cetinje 1956. godine,
5. Bešić Z.: Geologija Crne Gore, Titograd 1980. godine,
6. Blečić V, Lakušić R.: Šume munike na Štitovu i Bjelasici u Crnoj Gori, Glasnik zavoda za zaštitu prirode, sv.2, str 5-10, Titograd 1959. godine,
7. Burić M, Kasalica S, Ivanović Z, Doderović M, Barović G.: Vještačka jezera Crne Gore (Monografija), Geografski institut Filozofskog fakulteta, Nikšić 1999. godine,
8. Cicmil S.: Metalogenija mezozojskih ležišta crvenih boksita jugozapadne Crne Gore, Nikšić 1984.godine,
9. Cvijić J.: Geomorfologija I, Beograd 1924.godine,
10. Erdeljanović J. Stara Crna Gora, Naselja i poreklo stanovništva, Beograd 1926.godine,
11. Đoković M.: Vojvodići-Đoković, Nikšić 1999.godine,
12. Đoković M.: Bratstva sela Jugovići, Nikšić 2002.godine,
13. Grupa autora: Geografija Crne Gore – faktori prerasmjesta stanovništva, Univerzitetska riječ, Nikšić 1991.godine,
14. Hrvačević S.: Resursi površinskih voda Crne Gore, Podgorica 2004.godine,
15. Ivanović Z.: Nikšić, Urbano – geografska studija, Beograd 1972.godine,
16. Ivanović Z.: Gradovi-komunalni centri Crne Gore, Beograd 1979.godine,
17. Jaredić D, Peković R.: Školstvo u Župi Nikšićkoj 1871-2001, Nikšić 2001.godine,
18. Jiriček K.: Istorija Srba, Knjiga I i II, Beograd 1952.godine,
19. Jovanović J.: Stvaranje crnogorske države, Titograd 1948 godine,
20. Karadžić V.: Crna Gora i Boka Kotorska, Beograd 1953.godine,
21. Kasalica S.: Sjeverna Crna Gora, Turističko-geografska studija, Univezitetska riječ, Nikšić 1988.godine,
22. Koh F.: Prilog geologiji Crne Gore, Vesnik Geološkog instituta Kraljevine Jugoslavije, Knjiga II, Beograd 1933.godine,

23. Marojević R.: Župa Nikšićka, Nikšić 1985.godine,
24. Nikolić S.: Prilog proučavanju glacijacije u dolini Gračanice, Beograd 1966.godine,
25. Pavićević B. Stvaranje crnogorske države, Beograd 1955.godine,
26. Peković M.: Nikšićka Župa, Beograd 1974.godine,
27. Petković V.: Pregled crkvenih spomenika kroz povjesnicu srpskog naroda, Beograd 1958.godine,
28. Radojičić B.: Komuna Nikšić, Monografija Crne Gore, Beograd 1956. godine,
29. Radojičić B.: Nikšićki kraj, Savremene regionalno-geografske transformacije, Nikšić 1982.godine,
30. Radojičić B.: Geografija Crne Gore, Prirodna osnova, Unireks, Nikšić 1996. godine,
31. Radojičić B.: Geografija Crne Gore, Društvena osnova i regija, Podgorica 2002.godine,
32. Sinanović S. Melioracija Nikšićkog i Grahovskog polja, Beograd 1959.godine,
33. Šobajić P.: Lednički tragovi u Nikšićkoj Župi, Glasnik Geografskog društva, Sv.XII, Str.133-136, Beograd 1926.godine,
34. Šundić M.i V.: Kolijevka plemena Nikšići, Nikšić 1979.godine,
35. Šundić M: Tragom vremena, Beograd 1999.godine,
36. Vlahović V.: Neki geološki problemi vodojaža rijeke Gračanice, Geološki glasnik, Titograd 1950.godine,
37. Vlahović V.: Kras Nikšićkog polja i njegova hidrogeologija, Titograd 1975. godine.

B Izvori:

1. Podaci iz dokumentacije Elektroprivrede Crne Gore,
2. Podaci iz dokumentacije Rudnika Boksita,
3. Podaci Hidrometerološkog zavoda u Podgorici i Meteorološke stanice u Nikšiću,
4. Podaci SO Nikšić,
5. Podaci MZ Mljlje Polje,
6. Podaci popisa stanovništva 1948,1961,1971,1981.godine, Savezni zavod za statistiku,dokumentacioni materijal,Beograd
7. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991. godini. Prvi rezultati, Republički zavod za statistiku SR Crne Gore, Titograd 1991.godine,
8. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova.Prvi rezultati, Republički zavod za statistiku R.CG.Podgorica 2003.godine,
9. Prostorni plan Opštine Nikšić, SO Nikšić 1986.godine.

C Spisak karata, slika, dijagrama i tabela:

Karte:

- 1. Karta br.1.** – Topografska karta Nikšićke Župe 1:25000
- 2. Karta br.2.** – Geološka karta Nikšićke Župe od Z. Bešića 1:50000

Slike:

- Slika 1.** Sjeverni dio Župe, **str. 9** (terenski rad)
- Slika 2** Sjeveroistočni dio Župe(iznad se vide obronci Štitova) , **str. 10** (terenski rad)
- Slika 3.** Ponor Liverovići, **str. 22** (preuzeto iz „Kras Nikšićkog polja i njegova hidrogeologija“ – V. Vlahović)
- Slika 4.** Jezero Liverovići, **str. 26** (terenski rad)
- Slika 5.** Pošta u Mioljem Polju, **str. 47** (terenski rad)
- Slika 6.** Dom kulture u selu Liverovići, **str. 47** (terenski rad)
- Slika 7.** Osnovna škola " Dušan Bojović" Miolje Polje, **str. 66** (terenski rad)
- Slika 8.** Manastir Svetog Luke, **str. 67** (terenski rad)
- Slika 9.** Mramor Bana Ugrena u selu Liverovići, **str. 68** (terenski rad)
- Slika 10.** Gornja Župa, **str. 72** (terenski rad)
- Slika 11.** Donja Župa, **str. 73**(terenski rad)

Dijagrami:

- Dijagram 1:** Srednja mjesečna temperatura Nikšića (niz 1961-2000 god.) - **str. 15**
- Dijagram 2:** Srednja godišnja količina padavina po mjesecima – **str. 16**
- Dijagram 3:** Godišnje količine padavina u Nikšiću po mjesecima – **str. 17**
- Dijagram 4:** Ruža vjetrova – **str. 20**
- Dijagram 5:** Kretanje broja stanovnika u periodu 1921-2002 godine – **str. 36**
- Dijagram 6:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 49**
- Dijagram 7:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 50**
- Dijagram 8:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 52**
- Dijagram 9:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 53**
- Dijagram 10:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 54**
- Dijagram 11:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 55**
- Dijagram 12:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 57**
- Dijagram 13:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 58**
- Dijagram 14:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 59**
- Dijagram 15:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 60**
- Dijagram 16:** Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – **str. 62**

Dijagram 17: Kretanje stanovništva 1948-2003 godine – str. 63

Tabele:

Tabela 1: Geološki profili Nikšićke Župe 766,28 metara (B.Radojičić – Nikšićki kraj, 1982, str.23) – **str. 7**

Tabela 2: Relativna vlažnost vazduha (RHMZ) – **str. 14**

Tabela 3: Srednja mjesečna oblačnost (RHMZ) – **str. 15**

Tabela 4: Prosječan broj sunčanih časova (RHMZ) – **str. 15**

Tabela 5: Srednja mjesečna temperatura Nikšića (niz 1961-2000 god.) (RHMZ) – **str. 15**

Tabela 6: Pregled godišnjih količina padavina u Nikšićkoj Župi (RHMZ) – **str. 16**

Tabela 7: Mjesečne količine padavina u Nikšiću (Meteorološka stanica Nikšić) – **str. 17**

Tabela 8: Čestina i srednja brzina duvanja vjetrova u periodu 1961 – 2000 (Meteorološka stanica Nikšić) – **str. 20**

Tabela 9: Pregled veze ponora i izvora utvrđenih bojenjem (Crnogorske elektrane) – **str. 23**

Tabela 10: Osnovne karakteristike brane i akumulacije "Liverovići" (S.Hrvačević-Resursi površinskih voda Crne Gore) – **str. 25**

Tabela 11: Kriva zapremine akumulacije "Liverovići" (S.Hrvačević-Resursi površinskih voda Crne Gore) – **str. 25**

Tabela 12: Kriva površine akumulacije "Liverovići" (S.Hrvačević-Resursi površinskih voda Crne Gore) – **str. 26**

Tabela 13: Broj stanovnika u Župi za period 1921-2003. godina – **str. 35**

Tabela 14: Starosna i polna struktura stanovništva (1991) – **str. 37**

Tabela 15: Broj domaćinstava u Župi za period 1948 – 2003 – **str. 38**

Tabela 16: Broj stoke – stanje 1939.godine (Podaci MZ Miolje Polje) – **str. 39**

Tabela 17: Broj stoke - stanje 1981 godine(Podaci MZ Miolje Polje) – **str. 40**

Tabela 18: Broj stoke – stanje 2003 godine(Podaci MZ Miolje Polje) – **str. 40**

Tabela 19: Struktura poljoprivrednih površina prema načinu korišćenja (Podaci MZ Miolje Polje) – **str. 41**

Tabela 20: Struktura voćarskih kultura (Podaci MZ Miolje Polje) – **str. 42**

Tabela 21: Broj stanovnika i domaćinstava za period 1948-2003 god. – **str. 49**

Tabela 22: Broj stanovnika i domaćinstava za period 1948-2003 god. – **str. 50**

Tabela 23: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 51**

Tabela 24: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 53**

Tabela 25: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 54**

Tabela 26: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 55**

Tabela 27: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 56**

Tabela 28: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 58**

Tabela 29: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – **str. 59**

Tabela 30: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – str. 60

Tabela 31: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – str. 61

Tabela 32: Broj stanovnika i broj domaćinstava za period 1948-2003 – str. 63

Gotovi seminarski, maturski, maturalni i diplomski radovi iz raznih oblasti, lektire , puškice, tutorijali, referati - specijalizovan tim za usluge visokokvalitetnog pisanja, istraživanja i obradu teksta za kompletan region Balkana.

Posetite nas na sajtovima ispod:

WWW.MATURSKIRADOVI.NET

WWW.SEMINARSKIRAD.ORG

WWW.MATURSKI.NET

WWW.MATURSKI.ORG

WWW.SEMINARSKIRAD.INFO

Dostupni smo Vam 24h 365 dana u godini.

Za gotove verzije rada obratiti se na mail:

maturskiradovi.net@gmail.com

061/ 11-00-105

Seminarski, diplomski, maturski radovi, prevodi na engleski i eseji...